

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Σύγχρονες Τάσεις στη Γλωσσολογία για Εκπαιδευτικούς

Διπλωματική Εργασία

Η παρουσίαση των χρονικών προτάσεων στα σχολικά εγχειρίδια

Γυμνασίου και Λυκείου: διαχρονική προσέγγιση της Αρχαίας

και της Νέας Ελληνικής και προτάσεις διδασκαλίας

Μαρία Μυλωνά

Επιβλέπων καθηγητής:

Θεόδωρος Μαρκόπουλος

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Αθανάσιος Γεωργακόπουλος

Πάτρα, Ιούνιος 2026

© Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή/της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Η παρουσίαση των χρονικών προτάσεων στα σχολικά εγχειρίδια
Γυμνασίου και Λυκείου: διαχρονική προσέγγιση της Αρχαίας
και της Νέας Ελληνικής και προτάσεις διδασκαλίας

Μαρία Μυλωνά

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Θεόδωρος Μαρκόπουλος
Αναπλ. Καθηγητής Παν. Πατρών
Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Αθανάσιος Γεωργακόπουλος
Επίκουρος Καθηγητής ΑΠΘ
Μέλος ΣΕΠ ΕΑΠ

Πάτρα, Ιούνιος, 2026

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ ειλικρινά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Μαρκόπουλο, για την καθοδήγηση και την επιστημονική του βοήθεια καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον συνεπιβλέποντα καθηγητή, κ. Γεωργακόπουλο, για τη συμμετοχή και τη συνεισφορά του σε αυτήν την προσπάθεια. Τέλος, ευχαριστώ θερμά την οικογένειά μου, για την αμέριστη συμπαράσταση και την ηθική στήριξη που μου παρείχαν σε όλο αυτό το ακαδημαϊκό ταξίδι.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική πραγματεύεται την κατηγορία των χρονικών προτάσεων, προσεγγίζοντας αφενός, τη διαχρονική τους διάσταση και αφετέρου, την ιστορική μορφοσυντακτική τους εξέλιξη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αναφέρεται στο μεθοδολογικό πλαίσιο και τους στόχους, αναδεικνύοντας παράλληλα, την αξία που φέρει η ιστορική εξέταση ζητημάτων που αφορούν τις χρονικές προτάσεις. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται οι μηχανισμοί της υποτακτικής σύνδεσης και προσδιορίζεται η θέση των χρονικών προτάσεων στο οικοδόμημα της ελληνικής σύνταξης. Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στα δομικά χαρακτηριστικά των χρονικών προτάσεων αντιπαραβάλλοντας τη θέση αυτών στο αρχαίο και το νεοελληνικό γλωσσικό σύστημα. Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζονται κριτικά τα σχολικά εγχειρίδια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τον τρόπο παρουσίασης της κατηγορίας των χρονικών προτάσεων στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Ακολουθεί το πέμπτο κεφάλαιο, όπου αποτυπώνεται μια καινοτόμα διδακτική παρέμβαση. Το έκτο και τελευταίο κεφάλαιο συνοψίζει τα ευρήματα της μελέτης, καταθέτοντας παράλληλα κατευθύνσεις για περαιτέρω έρευνα. Συμπερασματικά, η αξιολόγηση του υλικού της εργασίας οδήγησε στην εξαγωγή ασφαλών πορισμάτων, αλλά και στην προώθηση σύγχρονων εκπαιδευτικών προτάσεων, τα οποία θέτουν ως στόχο την καλλιέργεια της μεταγλωσσικής αντίληψης των μαθητών, βοηθώντας τους να κατανοήσουν με βιωματικό τρόπο τη δυναμική εξέλιξη της μητρικής τους γλώσσας.

Λέξεις-Κλειδιά

χρονικές προτάσεις, Αρχαία και Νέα Ελληνική, διαχρονική προσέγγιση, σχολικά εγχειρίδια, διδακτική παρέμβαση

Abstract

This thesis discusses the category of temporal clauses, approaching, on the one hand, their diachronic dimension and, on the other hand, their historical morphosyntactic development from antiquity to the present day. The first chapter refers to the methodological framework and objectives, while highlighting the value of the historical monitoring of the phenomenon of temporal clauses. The second chapter examines the mechanisms of subordinating conjunction and determines the position of temporal clauses in the structure of Greek syntax. The third chapter focuses on the structural characteristics of temporal clauses, contrasting their position in the ancient and modern Greek linguistic systems. The fourth chapter critically examines secondary education textbooks and the way in which the category of temporal clauses is presented in middle school and high school. The fifth chapter follows, which depicts an innovative teaching intervention. The sixth and final chapter summarizes the findings of the study, while providing directions for further academic research. In conclusion, the evaluation of the work material led to the extraction of reliable conclusions, but also to the promotion of modern educational proposals, which aim to cultivate students' metalinguistic perception, helping them to understand in an experiential way the dynamic evolution of their mother tongue.

Keywords

temporal sentences, Ancient and Modern Greek, diachronic approach, school textbooks, teaching intervention

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	v
Περίληψη	vi
Abstract	vii
Περιεχόμενα.....	viii
Πίνακας Εικόνων	x
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή	1
1.1. Το αντικείμενο και η σημασία της έρευνας	1
1.2 Σκοπός και στόχοι της εργασίας	3
1.3 Ερευνητικά ερωτήματα.....	4
1.4 Μεθοδολογική προσέγγιση	4
1.5 Δομή της εργασίας	5
Κεφάλαιο 2: Οι δευτερεύουσες προτάσεις στη γραμματική της ελληνικής γλώσσας...6	
2.1 Γλωσσολογικές προσεγγίσεις στη μελέτη της σύνταξης.....	6
2.2 Η έννοια της δευτερεύουσας πρότασης	7
2.3 Κατηγορίες δευτερευουσών προτάσεων στην ελληνική γλώσσα.....	9
2.4 Η θέση των χρονικών προτάσεων στο σύστημα των δευτερευουσών προτάσεων	10
Κεφάλαιο 3: Οι χρονικές προτάσεις στην Αρχαία και στη Νέα Ελληνική.....	13
3.1 Οι χρονικές προτάσεις στην Αρχαία Ελληνική.....	13
3.2 Οι χρονικές προτάσεις στη Νέα Ελληνική	15
3.3 Συγκριτική αποτίμηση στις δύο ποικιλίες της ελληνικής	16
Κεφάλαιο 4: Οι χρονικές προτάσεις στα σχολικά εγχειρίδια	18
4.1 Παρουσίαση των χρονικών προτάσεων στα εγχειρίδια του Γυμνασίου.....	18
4.1.1 Θεωρητική παρουσίαση.....	19
4.1.2 Παραδείγματα και ασκήσεις	20

4.1.2.1. Νεοελληνική Γλώσσα Γυμνασίου	20
4.1.2.2. Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Γυμνασίου.....	26
4.2 Παρουσίαση των χρονικών προτάσεων στα εγχειρίδια του Λυκείου.....	29
4.2.1 Θεωρητική παρουσίαση.....	29
4.2.2 Παραδείγματα και ασκήσεις	31
4.2.2.1. Νεοελληνική Γλώσσα Λυκείου.....	31
4.2.2.2. Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Λυκείου.....	33
4.3 Συγκριτική αποτίμηση της παρουσίασης στα σχολικά βιβλία.....	36
4.4 Πιθανές δυσκολίες στη διδακτική προσέγγιση.....	37
Κεφάλαιο 5: Διδακτική πρόταση για τη διδασκαλία των χρονικών προτάσεων	40
5.1 Διδακτικοί στόχοι.....	40
5.2 Σχεδιασμός διδακτικής παρέμβασης.....	40
5.3 Δραστηριότητες και παραδείγματα.....	41
5.4 Αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα	54
Κεφάλαιο 6: Συμπεράσματα	56
6.1 Σύνοψη των βασικών ευρημάτων	56
6.2 Συμβολή της έρευνας.....	59
6.3 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	60
Βιβλιογραφία	62

Πίνακας Εικόνων

Εικόνα 1: Φύλλο Εργασίας 1 για τη λειτουργία των χρονικών προτάσεων στον άξονα του χρόνου	43
Εικόνα 2: Φύλλο Εργασίας 2 για την ανακάλυψη των χρονικών συνδέσμων.....	45
Εικόνα 3: Στιγμιότυπο από τον ψηφιακό τοίχο Padlet για την ανάλυση κειμένων	46
Εικόνα 4: Φύλλο Εργασίας 3-Πίνακας απαντήσεων	48
Εικόνα 5: Στιγμιότυπο 1 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης.....	50
Εικόνα 6: Στιγμιότυπο 2 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης.....	50
Εικόνα 7: Στιγμιότυπο 3 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης.....	51
Εικόνα 8: Στιγμιότυπο 4 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης.....	51
Εικόνα 9: Στιγμιότυπο 5 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης.....	52
Εικόνα 10: Φύλλο Εργασίας 4: Οδηγίες για το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης.....	53

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

1.1. Το αντικείμενο και η σημασία της έρευνας

Το πεδίο της σύνταξης αναμφίβολα, αποτελεί ένα από τα βασικότερα πεδία γλωσσολογικής ανάλυσης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο Συντακτικό του Μουμτζάκη (χ.χ.: 5), η έκφραση μιας σκέψης ή ενός συναισθήματος και ο μετασχηματισμός τους σε λόγο προϋποθέτει τη σύνταξη των λέξεων. Οι λέξεις δηλαδή, τοποθετούνται σε μια σειρά, η μία δίπλα στην άλλη, ακολουθώντας ένα σύνολο συντακτικών κανόνων, οι οποίοι είναι απαραίτητοι για την παραγωγή νοημάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, οι δευτερευουσες προτάσεις παίζουν σημαντικό ρόλο, καθώς καθιστούν δυνατή την παραγωγή και ανάπτυξη σύνθετων νοηματικών σχέσεων μεταξύ των στοιχείων της πρότασης. Επίσης, ο ρόλος τους συμβάλλει με καθοριστικό τρόπο στη σαφή αποτύπωση αυτών των νοηματικών σχέσεων.

Οι χρονικές προτάσεις, ως κατηγορία των δευτερευουσών προτάσεων, είναι οι πιο συστηματικά χρησιμοποιούμενες προτάσεις, καθώς είναι αυτές που οργανώνουν την αφήγηση και την εμπειρία στον άξονα του χρόνου. Συγκεκριμένα, όπως επισημαίνεται από τον Μουμτζάκη (χ.χ.: 156, 158), οι χρονικές προτάσεις αναλαμβάνουν τον ρόλο των επιρρηματικών προσδιορισμών του χρόνου και μέσω αυτών εκφράζονται χρονικές σχέσεις. Οι χρονικές αυτές σχέσεις επιτρέπουν στον ομιλητή να δηλώσει το σύγχρονο, το προτερόχρονο και το υστερόχρονο. Ο ρόλος αυτός είναι ιδιαίτερα καθοριστικός, καθώς ανάγει τις χρονικές προτάσεις σε θεμελιώδη μηχανισμό που εξυπηρετεί τη δήλωση της εκφραστικής ακρίβειας, τόσο στην Αρχαία Ελληνική γλώσσα όσο και στη Νέα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη των χρονικών προτάσεων στην ελληνική γλώσσα, η οποία διακρίνεται για τη μακράιωνη, αδιάλειπτη και ενιαία συνέχειά της μέσα στον χρόνο και στο πέρασμα των αιώνων. Προσεγγίζοντας τις χρονικές προτάσεις μέσα σε αυτό το συνεχές, παρατηρούμε από τη μία, στοιχεία που παραμένουν σταθερά και από την άλλη, εξελικτικές μεταβολές, οι οποίες είναι αναμενόμενες. Αυτή η εξελικτική πορεία δημιουργεί ένα εξαιρετικό πεδίο μελέτης και παρατήρησης της ίδιας της γλώσσας μέσα στον χρόνο.

Η διαχρονική αυτή προσέγγιση θέτει ως στόχο την ανάδειξη της συνέχειας και της συστηματικότητας των γλωσσικών φαινομένων. Όπως εύστοχα επισημαίνουν οι Καραντζόλα και Φλιάτουρας (2004: 20), προκειμένου να μελετηθεί η ιστορία της

γλώσσας είναι επιτακτική η ανάγκη να κατανοηθεί η παρούσα φάση της, καθώς το παρόν δεν γίνεται κατανοητό, χωρίς αναφορά στο παρελθόν. Στην περίπτωση των χρονικών προτάσεων, αν και διαπιστώνονται συντακτικές ή/και μορφολογικές εξελίξεις, η συντακτική λειτουργία τους είναι σταθερή αναδεικνύοντας τόσο τη δυναμική όσο και τη συνοχή του γλωσσικού συστήματος.

Ο βαθμός της σπουδαιότητας της συντακτικής προσέγγισης και ανάλυσης των χρονικών προτάσεων επιβεβαιώνεται από το γεγονός, ότι αποτελούν ένα από τα βασικά αντικείμενα διδασκαλίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ήδη από τις τάξεις του Γυμνασίου οι μαθητές εισάγονται στο περιεχόμενο της διδασκαλίας της γλώσσας και γίνεται η εκτενής επανεξέτασή τους στις τάξεις του Λυκείου, τόσο στο μάθημα της Νέας Ελληνικής όσο και στο μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών. Η διπλή αυτή παρουσία τους στο περιεχόμενο των αναλυτικών προγραμμάτων αναδεικνύει τη βαρύτητα του φαινομένου για τη γλωσσική εκπαίδευση, αλλά και την ανάγκη να προσεγγίζεται διδακτικά με μια πιο συστηματική, ενιαία και βιωματική μέθοδο.

Ωστόσο, παρατηρώντας κριτικά την πραγματικότητα της εκπαιδευτικής πράξης, διαπιστώνεται ότι η διδασκαλία τέτοιων συντακτικών φαινομένων προκαλεί μια σειρά δυσκολιών. Αναλύοντας τις όψεις της σχολικής πραγματικότητας, ο Κουτσογιάννης (2017: 87), διαπιστώνει ότι οι μαθητές ναι μεν, καλούνται να αναπτύξουν μεταγλωσσικές δεξιότητες, αλλά αυτός ο στόχος σε μεγάλο βαθμό λειτουργεί ως αυτοσκοπός με αποτέλεσμα να κατακτούν απλώς την ικανότητα επίλυσης ενός συνόλου σύντομων ασκήσεων. Το γεγονός αυτό έχει δημιουργήσει μια ισχυρή παράδοση με τους εκπαιδευτικούς να εστιάζουν κυρίως στο περιεχόμενο της ύλης. Αυτή η διαπίστωση οδήγησε τον Κουτσογιάννη (2017: 94-94) να εξάγει το συμπέρασμα, ότι το σχολείο αποτελεί ένα χώρο, όπου απλά διεκπεραιώνεται η ύλη. Η μέγιστη συνέπεια αυτού του μηχανισμού είναι η αδυναμία των μαθητών να κατανοήσουν λειτουργικά τη γλώσσα.

Το αντικείμενο της παρούσας έρευνας αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς θέτει ως στόχο να γεφυρώσει το κενό που διαπιστώνεται στη διδασκαλία, μέσω μιας διαχρονικής οπτικής. Εξάλλου, όπως αναφέρει και ο Γούτσος (2012: 302), επικαλούμενος τη θεωρία του Saussure, ο οποίος πρώτος αναφέρθηκε ρητά σε αυτήν τη διάκριση, η διαχρονική μελέτη ενός γλωσσικού συστήματος υποχρεωτικά περιλαμβάνει τη συνεξέταση δύο ή/και περισσότερων συγχρονιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της θέσης είναι η συνεξέταση της Αρχαίας και της Νέας Ελληνικής.

Ακράδαντα πιστεύουμε, ότι κατανοώντας αυτήν την εξέλιξη δύναται να επιτευχθεί η μετατροπή της διδασκαλίας των χρονικών προτάσεων σε ένα ουσιαστικό εργαλείο ενίσχυσης της μεταγλωσσικής επίγνωσης των μαθητών έναντι της απλής τυπικής γραμματικής άσκησης.

1.2 Σκοπός και στόχοι της εργασίας

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζονται και διδάσκονται οι χρονικές προτάσεις στο πεδίο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και στη σύνδεση της σχολικής διδασκαλίας με τη διαχρονική εξέλιξή τους από την Αρχαία στη Νέα Ελληνική γλώσσα. Η επιλογή των χρονικών προτάσεων ως αντικειμένου μελέτης προκύπτει από το γεγονός, ότι η γλωσσική διδασκαλία συχνά περιορίζεται σε μια τυπική παρουσίαση κανόνων, χωρίς να αξιοποιεί τα πορίσματα της σύγχρονης γλωσσολογίας. Η αποσύνδεση αυτή οδηγεί σε μια επιφανειακή κατανόηση των γλωσσικών φαινομένων, καθώς οι μαθητές δυσκολεύονται να αντιληφθούν τη λειτουργία τους στο πλαίσιο της πραγματικής χρήσης της γλώσσας.

Αρχικά, θα διερευνηθεί η παρουσίαση και διδασκαλία των χρονικών προτάσεων στα σχολικά εγχειρίδια και η σύγκριση Αρχαίας και Νέας Ελληνικής σε γλωσσολογικό επίπεδο: συντακτικά, σημασιολογικά και διαχρονικά. Πέρα από τη γλωσσολογική ανάλυση, η έρευνα επεκτείνεται και στο πεδίο της διδακτικής πράξης, όπου θα προσεγγιστούν με κριτικό τρόπο τα σχολικά εγχειρίδια, ως προς το περιεχόμενο, τις ασκήσεις, την επάρκεια και τον εντοπισμό των μαθησιακών δυσκολιών. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται απαραίτητη η αξιολόγηση και η κατάθεση μιας νέας διδακτικής πρότασης που γεφυρώνει τη θεωρία με την πράξη και τη διαχρονία της γλώσσας.

Αναλυτικότερα, η εργασία επιδιώκει να διερευνήσει τα βασικά συντακτικά και σημασιολογικά χαρακτηριστικά των χρονικών προτάσεων στην Αρχαία και στη Νέα Ελληνική και να εξετάσει τον τρόπο που παρουσιάζονται στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου και του Λυκείου, τόσο στην Αρχαία όσο και στη Νέα Ελληνική. Επιπλέον, να εντοπίσει ενδεχόμενες δυσκολίες ή ελλείψεις στη διδακτική προσέγγιση του φαινομένου και να διατυπώσει μια διδακτική πρόταση που θα συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη κατανόηση των χρονικών προτάσεων από τους μαθητές

1.3 Ερευνητικά ερωτήματα

Με βάση τον σκοπό και τους στόχους, η έρευνα οργανώνεται γύρω από τα εξής ερευνητικά ερωτήματα: Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά των χρονικών προτάσεων στην Αρχαία Ελληνική και ποια στη Νέα Ελληνική; Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφοροποιήσεις παρατηρούνται στη δομή και στη χρήση τους κατά τη διαχρονική εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας; Με ποιον τρόπο παρουσιάζονται οι χρονικές προτάσεις στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου και του Λυκείου; Σε ποιον βαθμό τα σχολικά εγχειρίδια συνδέουν τη διδασκαλία των χρονικών προτάσεων της Νέας Ελληνικής με τη συντακτική λειτουργία τους στην Αρχαία Ελληνική; Κατά πόσο η διδασκαλία των χρονικών προτάσεων στα σχολικά βιβλία διευκολύνει την κατανόηση των μαθητών; Με ποιους τρόπους μπορεί να ενισχυθεί η διδακτική προσέγγιση των χρονικών προτάσεων στο σχολείο μέσω μιας διαχρονικής γλωσσικής προοπτικής;

1.4 Μεθοδολογική προσέγγιση

Η παρούσα εργασία υιοθετεί ποιοτική ερευνητική προσέγγιση, η οποία θεωρείται κατάλληλη για τη διερεύνηση γλωσσικών και διδακτικών φαινομένων που δεν μπορούν να αποτυπωθούν επαρκώς μέσω ποσοτικών μετρήσεων. Όπως αναφέρουν οι Πασχαλιώρη & Μίλεση (2005: 22), «Οι ποιοτικές έρευνες αποκαλούνται έτσι, γιατί σε αντίθεση με τις ποσοτικές, οι πληροφορίες που χρησιμοποιούν ή τα δεδομένα τους δεν μετατρέπονται σε αριθμούς, σχολιάζονται και αξιοποιούνται ως λεκτικά σύνολα». Στην περίπτωση μας, η ποιοτική μέθοδος επιτρέπει την εις βάθος κατανόηση του τρόπου με τον οποίο παρουσιάζονται οι χρονικές προτάσεις, καθώς και την ερμηνεία των διδακτικών επιλογών που ενσωματώνονται στα σχολικά εγχειρίδια.

Στο πρώτο στάδιο της έρευνας πραγματοποιείται εκτενής βιβλιογραφική ανασκόπηση. Η ανασκόπηση αυτή περιλαμβάνει έργα που σχετίζονται με τη σύνταξη της Αρχαίας και της Νέας Ελληνικής, τη γλωσσική αλλαγή και τη διδακτική της γλώσσας. Μέσα από τη μελέτη της βιβλιογραφίας αποσαφηνίζονται βασικές έννοιες, όπως η δευτερεύουσα πρόταση, η χρονική σχέση και οι συντακτικοί μηχανισμοί που διέπουν τη λειτουργία των χρονικών προτάσεων.

Στο δεύτερο στάδιο της έρευνας εφαρμόζεται ποιοτική ανάλυση περιεχομένου στα σχολικά εγχειρίδια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η ανάλυση αυτή επικεντρώνεται στον τρόπο παρουσίασης των χρονικών προτάσεων, στη σαφήνεια των ορισμών, στη

δομή των παραδειγμάτων και στη φύση των ασκήσεων που προτείνονται στους μαθητές. Η επιλογή της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου επιτρέπει τη συστηματική και οργανωμένη εξέταση του διδακτικού υλικού (Πασχαλιώρη & Μίλεση, 2005: 22). Επιπροσθέτως, διερευνάται κατά πόσο γίνεται σύνδεση μεταξύ της Αρχαίας και της Νέας Ελληνικής, καθώς και αν οι μαθητές ενθαρρύνονται να κατανοήσουν τη γλώσσα ως ένα ενιαίο και εξελισσόμενο σύστημα.

Η επιλογή των σχολικών εγχειριδίων βασίζεται στον θεσμικό τους ρόλο ως βασικών φορέων του αναλυτικού προγράμματος. Τα εγχειρίδια αποτελούν το κύριο εργαλείο διδασκαλίας και επηρεάζουν άμεσα τον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές προσεγγίζουν τα γλωσσικά φαινόμενα. Συνεπώς, η ανάλυσή τους παρέχει αξιόπιστα δεδομένα για την αξιολόγηση της σχολικής πρακτικής.

1.5 Δομή της εργασίας

Η παρούσα εργασία οργανώνεται σε έξι κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί την εισαγωγή της εργασίας και περιλαμβάνει την παρουσίαση του αντικειμένου, τη σημασία της έρευνας, τον σκοπό και τους στόχους της, τα ερευνητικά ερωτήματα, τη μεθοδολογική προσέγγιση και τη δομή της εργασίας. Το δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζει τις δευτερεύουσες προτάσεις και τη θέση των χρονικών προτάσεων στο σύστημα της ελληνικής σύνταξης. Το τρίτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στη διαχρονική ανάλυση των χρονικών προτάσεων στην Αρχαία και στη Νέα Ελληνική.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται η παρουσίαση των χρονικών προτάσεων στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου και του Λυκείου. Το πέμπτο κεφάλαιο αφορά τη διατύπωση μιας διδακτικής πρότασης για τη διδασκαλία των χρονικών προτάσεων. Η πρόταση αυτή βασίζεται στα ευρήματα της έρευνας και επιδιώκει να αξιοποιήσει τη διαχρονική διάσταση της ελληνικής γλώσσας, προκειμένου να ενισχύσει την κατανόηση των μαθητών. Τέλος, το έκτο κεφάλαιο παρουσιάζει τα συμπεράσματα της εργασίας. Σε αυτό συνοψίζονται τα βασικά ευρήματα της έρευνας, αναδεικνύεται η συμβολή της στη γλωσσολογική και διδακτική μελέτη των χρονικών προτάσεων και διατυπώνονται προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

Κεφάλαιο 2: Οι δευτερεύουσες προτάσεις στη γραμματική της ελληνικής γλώσσας

2.1 Γλωσσολογικές προσεγγίσεις στη μελέτη της σύνταξης

Αντικείμενο της επιστήμης της γλωσσολογίας αποτελεί η περιγραφή και η ερμηνεία των δεδομένων. Η θέση αυτή αντικατοπτρίζει μια πιο παραδοσιακή προσέγγιση των γλωσσολογικών φαινομένων. Η σύγχρονη οπτική της γλωσσολογίας επικεντρώνεται, από λίγο έως πολύ, στην περιγραφή των εμπειρικών δεδομένων, προκειμένου να εξετάσει τον έμφυτο μηχανισμό παραγωγής του λόγου. Κύριος στόχος της είναι να αποτυπώσει, όσο γίνεται πληρέστερα, *αυτό που λέγεται*. Για παράδειγμα, η Γραμματική των Κλαίρη και Μπαμπινιώτη (2005), χαρακτηρίζεται ως δομολειτουργική, γιατί εστιάζει στη δομή και τη λειτουργία των γλωσσικών φαινομένων. Η Γραμματική των Holton, Mackridge και Φιλιππάκη-Warburton (1999), προσεγγίζει πιο τυπικά και περιγραφικά τα γλωσσικά φαινόμενα. Ωστόσο, και οι δυο χαρακτηρίζονται, ως σύγχρονες γραμματικές (Ρούσσου, 2015: 27).

Στο πλαίσιο της συντακτικής ανάλυσης, η γραμματική εξετάζει πως οι λέξεις και τα μορφήματα συνδυάζονται, ώστε να σχηματίσουν φράσεις. Οι φράσεις αυτές, με τη σειρά τους, συντίθενται σε ευρύτερες δομές. Η σύνταξη οργανώνει και ιεραρχεί τα λεξικά στοιχεία, με αποτέλεσμα όχι την απλή παράθεση λέξεων, αλλά την παραγωγή ενός συγκροτημένου και νοηματικά ορθού συνόλου (Ρούσσου, 2015: 28-29). Στο πλαίσιο του Μινιμαλιστικού προγράμματος, η σύνταξη εκλαμβάνεται ως ένα υπολογιστικό σύστημα της ανθρώπινης γλωσσικής ικανότητας. Στη βάση της λειτουργίας της θέτει την επεξεργασία και τον συνδυασμό των χαρακτηριστικών που εντοπίζονται στα λεξικά στοιχεία, δια μέσου των οποίων παράγονται έγκυρες γλωσσικές δομές (Ρούσσου, 2015: 12).

Συνέπεια της γλωσσικής αλλαγής και των δομικών μετασχηματισμών, είναι το γεγονός, ότι λέξεις με αρχική χρονική ή τοπική σημασία (όπως επιρρήματα, αντωνυμίες, μόρια) χάνουν τη λεξική τους αυτονομία και μετατρέπονται σε γραμματικά εργαλεία, προκειμένου να ικανοποιήσουν νέες ανάγκες. Αυτή η διαδικασία είναι μια διαδικασία φυσικής πορείας, όπως η απλοποίηση της άρθρωσης και η αναγκαιότητα για αποτελεσματική επικοινωνία (Aitchison, 2012: 155). Ειδικότερα, όταν γίνεται λόγος για τους κανόνες της σύγχρονης σύνταξης, σύμφωνα και με τη Ρούσσου (2015: 73), οι

δευτερεύουσες προτάσεις αναλύονται δομικά ως Φράσεις Συμπληρωματικού Δείκτη. Αυτή η ανάλυση υποδηλώνει, ότι η δευτερεύουσα πρόταση αποτελεί την προβολή του δείκτη. Ως δείκτης νοείται ο σύνδεσμος που βρίσκεται στην κεφαλή της δευτερεύουσας πρότασης. Στο πλαίσιο της σύγχρονης σύνταξης, ειδικότερα οι χρονικοί σύνδεσμοι, λειτουργούν ως Συμπληρωματικοί Δείκτες, μετατρέποντας την πρόταση σε εξαρτημένη και μέσω αυτής της προσέγγισης επιτυγχάνεται η ερμηνεία της επιρρηματικής τους λειτουργίας (Ρούσσου, 2015: 45-46).

2.2 Η έννοια της δευτερεύουσας πρότασης

Η πρόταση αποτελεί ένα σύντομο τμήμα του λόγου που διατυπώνει μια ολοκληρωμένη σκέψη, επιθυμία ή συναίσθημα (Μουμτζάκης, χ.χ.: 7). Συγκεκριμένα, οι Holton et al. (1999: 390), αναφέρουν ότι πρόκειται για ένα ελάχιστο τμήμα λόγου, που εμπεριέχει το υποκείμενο και μια ρηματική φράση. Αυτό το τμήμα λόγου μπορεί να εκφέρεται ως ανεξάρτητο, αλλά μπορεί και να έχει και συνθετότερη μορφή και να αποτυπώνει, όχι μόνο μία πρόταση αλλά περισσότερες, όπου η μία εξ αυτών είναι κύρια και οι άλλες εξαρτημένες-δευτερεύουσες προτάσεις. Στην περίπτωση αυτή, η σχέση εξάρτησης μπορεί να καθορίζεται απευθείας από την κύρια πρόταση ή να υφίσταται ιεραρχικά μεταξύ των ίδιων των εξαρτημένων προτάσεων.

Οι προτάσεις διακρίνονται σε κύριες ή ανεξάρτητες και σε δευτερεύουσες ή εξαρτημένες. Συγκεκριμένα, οι δευτερεύουσες-εξαρτημένες προτάσεις έχουν συμπληρωματικό ή προσδιοριστικό ρόλο αναφορικά με την κύρια πρόταση. Λειτουργούν, ως όροι των κύριων προτάσεων, οι οποίοι όμως και αυτοί λαμβάνουν τη μορφή προτάσεων. Οι δευτερεύουσες προτάσεις αναλαμβάνουν ρόλο υποκειμένου, αντικειμένου ή προσδιορισμού μέσα στην πρόταση, καθώς αντιστοιχούν στις γραμματικές κατηγορίες του ονόματος και του επιρρήματος. Με εξαίρεση το ρήμα, που συνιστά τον αναλλοίωτο δομικό πυρήνα της πρότασης, οποιοδήποτε άλλο συστατικό της πρότασης δύναται να εκφραστεί περιφραστικά μέσω μιας δευτερεύουσας πρότασης, η οποία επιτελεί την αντίστοιχη συντακτική λειτουργία (Χαιρόπουλος & Κονδυλόπουλος, 2001: 1).

Το κύριο χαρακτηριστικό των δευτερευουσών προτάσεων είναι, ότι δεν μπορούν να σταθούν μόνες τους στον λόγο, καθώς δεν είναι ικανές να αποδώσουν ένα ολοκληρωμένο νόημα (Μήτσης κ.ά., 2015: 38). Ανάλογα με τον υποτακτικό σύνδεσμο εισαγωγής τους καθορίζεται και η σημασία τους. Οι σύνδεσμοι αυτοί, πέρα από τον

ρόλο τους ως δείκτες που εξειδικεύουν τις σχέσεις μεταξύ των προτάσεων, αποτελούν παράλληλα αυτόνομες σημασιολογικές μονάδες που εμπλουτίζουν το νόημα του λόγου (Ρούσσου, 2015: 45).

Αξίζει να σημειωθεί, ότι η υποτακτική σύνδεση μεταξύ των προτάσεων είναι αποτέλεσμα μια γλωσσικής εξέλιξης που έγινε με σταδιακό τρόπο. Στην πορεία αυτή, προτάσεις που αρχικά ήταν αυτόνομες δέχθηκαν υποβιβασμό και μετατράπηκαν σε εξαρτημένα προτασιακά μορφώματα. Ο υποβιβασμός αυτός εξυπηρετούσε τη συμπλήρωση του νοήματος μιας κύριας-ανεξάρτητης πρότασης. Παράλληλα, η ιεραρχική δομή που δημιουργήθηκε έχει άμεση συνάφεια και με τη σημασιολογική μεταβολή των συνδετικών μορίων, των αντωνυμιών και των επιρρημάτων. Αυτά με τη σειρά τους μετεξελίχθηκαν σε υποτακτικούς συνδέσμους. Παρά την πολυπλοκότητα της εσωτερικής δομής του υποταγμένου λόγου, κατά τους κλασικούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε ευρέως. Ωστόσο, στην ελληνιστική εποχή, κυριάρχησαν απλές μορφές παρατακτικών δομών, προκειμένου να γίνει άμεσος ο λόγος και να προσλαμβάνεται ευκολότερα το μήνυμα από ένα μεγαλύτερο κοινό (Καρακάντζα, 2001: 1).

Η διαχρονική αυτή πορεία των δευτερευουσών προτάσεων στις οποίες παρατηρείται συντακτική αναδιάταξη, χωρίς ωστόσο να αλλοιώνεται η βάση του γλωσσικού συστήματος, αναδεικνύει την εσωτερική δυναμικότητα της γλώσσας στην πορεία της στον χρόνο.

Σύμφωνα με την Καρακάντζα (2001: 1), προκειμένου να αναγνωρίζεται και να ταυτοποιείται ο υποταγμένος λόγος και να γίνεται αντιληπτή η εξάρτηση, χρησιμοποιούνται συγκεκριμένες γραμματικές και συντακτικές ενδείξεις. Η χρήση ειδικών εισαγωγικών συνδέσμων είναι μία από αυτές. Επίσης, χαρακτηριστική είναι η επιτονική παύση στον προφορικό λόγο, που υποδηλώνει τη συμπλήρωση του νοήματος. Επιπλέον, παρατηρείται και μεταβολή των γραμματικών προσώπων, ιδιαίτερα στην περίπτωση της μετάβασης από τον ευθύ στον πλάγιο λόγο. Συγκεκριμένα, στην αρχαιοελληνική σύνταξη, ένα καθοριστικό χαρακτηριστικό είναι το γεγονός της εγκλιτικής μεταβολής, όπου η οριστική ή η υποτακτική του ευθέος λόγου αντικαθίσταται στον πλάγιο λόγο από την ευκτική (τη λεγόμενη ευκτική του πλάγιου λόγου), συνήθως όταν η εξάρτηση γίνεται από ρήμα ιστορικού χρόνου. Η

αντικατάσταση αυτή σηματοδοτεί ακριβώς την αποδυνάμωση της βεβαιότητας ή της άμεσης προσδοκίας του ομιλητή.

Όπως εξηγεί η Ρούσσου (2015: 45), ο τρόπος εισαγωγής των δευτερευουσών προτάσεων γίνεται μέσω των Συμπληρωματικών Δεικτών (ΣΔ), οι οποίοι αποτελούν μια υποκατηγορία συνδέσμων. Ο ρόλος τους συνίσταται στη μετατροπή μιας πρότασης σε εξαρτημένη, επιτρέποντας τον εγκιβωτισμό της μέσα στην κύρια πρόταση, προκειμένου να συμπληρώσει το νόημά της. Η διαφοροποίηση των εξαρτημένων αυτών προτάσεων καθορίζεται τόσο από το είδος του ρήματος της κύριας πρότασης όσο και από τον εκάστοτε δείκτη που τις εισάγει.

2.3 Κατηγορίες δευτερευουσών προτάσεων στην ελληνική γλώσσα

Οι δευτερεύουσες προτάσεις διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες: τις ονοματικές και τις επιρρηματικές. Όπως σημειώνουν οι Χαιρόπουλος και Κονδυλόπουλος (2001: 1), οι ονοματικές προτάσεις επιτελούν ρόλο ουσιαστικού ή επιθέτου αναλαμβάνοντας και τις αντίστοιχες συντακτικές λειτουργίες τους. Πιο συγκεκριμένα, όπως διευκρινίζουν οι Χατζησαββίδης και Χατζησαββίδου (2012: 146), οι προτάσεις αυτές κατέχουν τον ρόλο των ουσιαστικών στον λόγο και μπορούν να λειτουργήσουν ως αντικείμενα, υποκείμενα ή ονοματικοί προσδιορισμοί. Στον αντίποδα, οι επιρρηματικές προτάσεις λειτουργούν ως επιρρήματα, επειδή κατέχουν τον ρόλο του προσδιορισμού του ρήματος. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, έχουν προσδιοριστικό ρόλο, ως προς την κύρια πρόταση ή μέρος αυτής και μπορεί να δηλώνουν τον σκοπό, την αιτία κ.ά. Δεν θεωρούνται οργανικό μέρος μιας πρότασης, διότι παρέχουν επιπρόσθετες πληροφορίες για το νόημα και το περιεχόμενο της κύριας-ανεξάρτητης πρότασης.

Ενδεικτικά, οι συμπληρωματικές προτάσεις εισάγονται μέσω των συμπληρωματικών δεικτών *ότι, πως και που*, οι αναφορικές με τη χρήση της αντωνυμίας *ο οποίος* ή του δείκτη *που*, ενώ οι επιρρηματικές μέσω των ανάλογων συνδέσμων (Ρούσσου, 2015: 168-169). Ειδικότερα για την εισαγωγή μιας επιρρηματικής πρότασης, ο ομιλητής διαθέτει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει είτε απλούς επιρρηματικούς συνδέσμους είτε ορισμένα σύνθετα περιφραστικά στοιχεία. Στην κατηγορία των απλών επιρρηματικών συνδέσμων συγκαταλέγονται τα εξής: *άμα, αν, αφότου, αφού, γιατί, διότι, επειδή, ενόσω, ενώ, εφόσον, καθότι, μήπως, καθώς, μη(ν), μολονότι, μόλις, να, οπότε, όπως, όπου, όταν, όσο, παρότι, προτού, πριν, σαν, ωστόσο, ώπου, ώστε* (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου, 2012: 104).

Σύμφωνα με τον Τζάρτζανο (1953: 52), οι δευτερεύουσες προτάσεις διακρίνονται σε έντεκα βασικά είδη: ειδικές, αιτιολογικές, υποθετικές, ενδοτικές (ή παραχωρητικές), τελικές, βουλητικές, αποτελεσματικές, χρονικές, αναφορικές, πλάγιες ερωτηματικές και ενδοιαστικές. Η διάκριση αυτή βασίζεται στο νοηματικό τους περιεχόμενο, το οποίο καθορίζει και το είδος της άρνησης που δέχονται:

α. προτάσεις κρίσεως: οι ειδικές, αιτιολογικές, υποθετικές και ενδοιαστικές προτάσεις εκφράζουν κατά κανόνα μία κρίση, γι' αυτό και συνοδεύονται από την άρνηση *δεν*

β. προτάσεις επιθυμίας: οι τελικές και οι βουλητικές προτάσεις δηλώνουν επιθυμία, με αποτέλεσμα να λαμβάνουν κανονικά την άρνηση *μη*

γ. μεικτές προτάσεις: οι ενδοτικές, αποτελεσματικές, χρονικές, αναφορικές και πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις χαρακτηρίζονται ως μεικτές, καθώς ανάλογα με το νόημά τους μπορούν αν εκφράζουν είτε κρίσης (λαμβάνοντας την άρνηση *δεν*) είτε επιθυμία (λαμβάνοντας την άρνηση *μη*).

2.4 Η θέση των χρονικών προτάσεων στο σύστημα των δευτερευουσών προτάσεων

Οι χρονικές προτάσεις αποτελούν μια θεμελιώδη κατηγορία δευτερευουσών προτάσεων, οι οποίες κατέχουν τον ρόλο των χρονικών προσδιορισμών, προσδιορίζοντας τη χρονική σχέση της εξαρτημένης πράξης προς την κύρια. Η σχέση αυτή διακρίνεται χρονικώς δηλώνοντας

α. κάτι το σύγχρονο: *Όσο ζω θα τον κλαίω,*

β. κάτι το προτερόχρονο: *Σαν τέλειωσε ο πόλεμος, γύρισα εδώ*

γ. και κάτι το υστερόχρονο: *Πριν χαράζει, ήρθε ο Αντρέας με το φανάρι* (Τζάρτζανος, 1953: 98).

Όταν δηλώνεται κάτι το σύγχρονο, παρατηρείται ταυτόχρονη εξέλιξη της δευτερεύουσας πράξης με εκείνη της κύριας και η πρόταση εισάγεται με συνδέσμους όπως *ενώ, όσο, καθώς και όποτε*. Όταν δηλώνεται το προτερόχρονο, δηλαδή, η πράξη της δευτερεύουσας προηγείται χρονικά, η πρόταση εισάγεται μέσω συνδέσμων όπως *αφού, αφότου, άμα, μόλις και ευθύς ως*. Στην περίπτωση του υστερόχρονου, κατά την οποία δηλώνεται ότι η πράξη της δευτερεύουσας έπεται της κύριας πρότασης εισάγεται με στοιχεία όπως *πριν, προτού, έως ότου και σαν*.

Αναφορικά με τον τρόπο εκφοράς τους, οι χρονικές προτάσεις διαθέτουν το στοιχείο της ευελιξίας, καθώς ανήκουν στην κατηγορία των μεικτών προτάσεων. Αυτό σημαίνει, ότι μπορεί να εκφράζουν κρίση ή/και επιθυμία, λαμβάνοντας την αντίστοιχη άρνηση (δεν ή μη). Εκφέρονται

α. σε οριστική έγκλιση, όταν επιδιώκεται να δηλωθεί ένα ορισμένο και πραγματικό γεγονός: *Καθώς ξεκινούσα συνάντησα μια πανηγυρική πομπή*

β. σε έγκλιση υποτακτική αορίστου, όταν δηλώνεται μια προσδοκώμενη πράξη: *Όταν μάθετε τα μυστικά της εξοχής, θα αλλάξετε γνώμη*

γ. σε έγκλιση υποτακτική ενεστώτα ή αορίστου, όταν δηλώνεται μια αορίστως επαναλαμβανόμενη πράξη. Για παράδειγμα με υποτακτική ενεστώτα: *Όταν θέλω, γίνομαι άγγελος*, ενώ με υποτακτική αορίστου: *Ανατριχίλα με πιάνει, σαν τα θυμηθώ* (=κάθε φορά που τα θυμάμαι) (Τζάρτζανος, 1953: 98-102).

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η ανάλυση του Τζάρτζανου για τη χρήση των χρονικών προτάσεων με υποτακτική σε αφηγηματικά πλαίσια, όπου κυριαρχούν ιστορικοί χρόνοι. Η ειδοποιός διαφορά αυτής της χρήσης έγκειται στην επιλογή της έγκλισης: ενώ κατά κανόνα τα πραγματικά και ορισμένα γεγονότα εκφέρονται με οριστική, στα συγκεκριμένα αφηγηματικά πλαίσια χρησιμοποιείται η υποτακτική. Σε αυτές τις περιπτώσεις παρατηρείται η εισαγωγή των χρονικών προτάσεων με τον σύνδεσμο *πριν* ή το *όσο να*. Αυτές οι προτάσεις δηλώνουν το υστερόχρονο (έπεται χρονικά της κύριας πράξης) και αναφέρονται σε ένα πραγματικό και ορισμένο γεγονός:

Πριν περάσει χρόνος, πέθανε και αυτή (=δεν είχε περάσει ακόμα χρόνος και πέθανε)

Η μετανάστευσή του στο Παρίσι έγινε, πριν διαμορφώσει ένα προσωπικό ύφος (=διαμόρφωσε, ... αφού μετανάστευσε...)

Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και όταν επιδιώκεται να δηλωθεί η αόριστη επανάληψη μιας πράξης στο παρελθόν. Επίσης, η χρήση της υποτακτικής σε προτάσεις που εισάγονται με τους συνδέσμους *όταν*, *σαν*, *ώσπου να* επιστρατεύεται για να αποδοθεί το προσδοκώμενο στο παρελθόν, δηλαδή μια πράξη που κατά τον χρόνο της διήγησης αναμενόταν να πραγματοποιηθεί:

Πρόσμενε πως η εργασία αυτή θα τον ικανοποιήσει, με την εκτίμηση των ξένων αρχαιολόγων, όταν δημοσιευθεί (=όταν θα δημοσιευόταν)

Η θάλασσα πάσχιζε με χίλια δολερά καμώματα να τον ξεγελά, ως που να τον αρπάξει στα φτερά της (=έως ότου θα τον άρπαζε) (Τζάρτζανος, 1953: 102-103).

Κατά κανόνα, οι χρονικές προτάσεις δύνανται να τοποθετούνται τόσο πριν όσο και μετά την κύρια-ανεξάρτητη πρόταση. Η συντακτική τους δομή και, ειδικότερα, η επιλογή της έγκλισης εξαρτώνται άμεσα από τον εκάστοτε χρονικό σύνδεσμο και τη χρονική αναφορά, σύμφωνα με τους (Holton et al., 1999: 438-439). Πιο συγκεκριμένα:

α. εκφορά αποκλειστικά με οριστική: κατά βάση, οι χρονικές προτάσεις εκφέρονται με οριστική έγκλιση. Αποκλειστικά με οριστική συντάσσονται οι σύνδεσμοι *αφότου* και *ενώ*, καθώς δεν επιδέχονται εξαρτημένους τύπους. Αντίστοιχα, ο σύνδεσμος *μέχρι που* συνοδεύεται από οριστική ιστορικού χρόνου, για να δηλώσει ταυτόχρονα τον χρόνο και το αποτέλεσμα μιας πράξης

β. εκφορά με υποτακτική (για μελλοντική αναφορά): όταν η χρονική πρόταση αναφέρεται σε έναν μη καθορισμένο μελλοντικό χρόνο, οι σύνδεσμοι *όταν*, *μόλις*, *αφού* και *οπότε* ακολουθούνται από εξαρτημένο ρηματικό τύπο (υποτακτική)

γ. εκφορά με υποτακτική (χωρίς άρνηση): οι σύνδεσμοι *πριν* και *προτού* ακολουθούνται υποχρεωτικά από εξαρτημένο τύπο (υποτακτική), αποκλείοντας ωστόσο τη χρήση άρνησης

Επιπλέον, υπάρχουν ορισμένες ιδιαιτερότητες που αφορούν τους συνδέσμους *μέχρι* και *όσπου* επιτελούν διττό ρόλο, καθώς από τη μία, μπορούν να εκφράσουν τη χρονική διάρκεια και από την άλλη, το αποτέλεσμα μιας πράξης. Στις περιπτώσεις που αναφέρονται στο μέλλον, διαπιστώνεται η σύνταξη με το μόριο *να* και εξαρτημένο ρηματικό τύπο, αποκλείοντας τη χρήση άρνησης (Holton et al., 1999: 438-439).

Κεφάλαιο 3: Οι χρονικές προτάσεις στην Αρχαία και στη Νέα Ελληνική

3.1 Οι χρονικές προτάσεις στην Αρχαία Ελληνική

Η συγχρονική και η διαχρονική θεώρηση είναι οι δύο βασικοί άξονες μελέτης του τρόπου με τον οποίο προσεγγίζεται ένα γλωσσικό φαινόμενο. Σύμφωνα με τον Saussure, ο οποίος ήταν ο πρώτος που εισήγαγε αυτήν τη διάκριση, η συγχρονική προσέγγιση εστιάζει στην εξέταση των στοιχείων που ενσωματώνονται σε ένα γλωσσικό σύστημα για μια συγκεκριμένη στιγμή, ενώ η διαχρονική μελέτη αναφέρεται στην πορεία εξέλιξης της γλώσσας μέσα στον χρόνο, παρατηρώντας τις μεταβολές που έχουν υποστεί τα γλωσσικά στοιχεία, κατά τη μετάβασή τους από τη μία περίοδο στην άλλη. Η τοποθέτηση αυτή εδράζεται στο γεγονός της αυτονομίας των γλωσσικών συστημάτων και των στοιχείων τους, που επιτρέπει την εξέτασή τους, ως τέτοια (Γούτσος, 2012: 298-302). Εξάλλου, η αλλαγή που υφίσταται η γλώσσα είναι αναπόφευκτη και φυσική, καθώς επιδιώκει τη συνεχή προσαρμογή της. Αυτή η εξελικτική πορεία δεν συνεπάγεται παρακμή ή αλλοίωση του γλωσσικού συστήματος. Χαρακτηριστική είναι η φράση της Aitchison (2012: 14), όπου αναφέρει ότι *Η γλώσσα της εποχής του Saussure ή του Shakespeare δεν ήταν ούτε καλύτερη ούτε χειρότερη από τη γλώσσα της δικής μας εποχής-απλώς διαφορετική*. Αντιθέτως, διαπιστώνεται η αλληλεπίδραση μεταξύ συγχρονικού και διαχρονικού, όπου η δομή και η ιστορική προέλευση διεπιδρούν και αλληλοσυμπληρώνονται (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004: 20).

Η προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας, μέσα από τη διαχρονική της εξέλιξη, διευκολύνεται από το γεγονός της μακραίωνης ιστορίας του γραπτού λόγου της, καθώς εκτείνεται σε βάθος σχεδόν τεσσάρων χιλιετιών. Η μακρά αυτή πορεία αναδεικνύει πλήθος συντακτικών αλλαγών που έχουν συντελεστεί. Βέβαια, ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της ελληνικής γλώσσας, η καθ' υπόταξη σύνταξη, η οποία προέρχεται από την απλή παράθεση προτάσεων μέσω του ασύνδετου σχήματος και της παράταξης (Τζάρτζανος, 1953: 11), αποτελεί μια εξέλιξη που δεν σχετίζεται με τη γραπτή της ιστορία. Αντιθέτως, η ανάπτυξη του συστήματος της υποτακτικής σύνδεσης έχει ήδη συντελεστεί κατά την προϊστορική περίοδο της ελληνικής (4000-2000 π.Χ.) (Παπαναστασίου, 2007: 1), πολύ πριν δηλαδή από την εμφάνιση των παλαιότερων κειμένων της Μυκηναϊκής περιόδου.

Οι δευτερεύουσες προτάσεις, έτσι όπως εμφανίστηκαν, δεν έχουν αυτόνομη παρουσία, αλλά αποτελούν προσαρτήσεις της κύριας πρότασης και γι' αυτό λειτουργούν ως εξαρτημένα συμπληρώματα (Μουμτζάκης, χ.χ.: 10-11). Αναπτύχθηκε λοιπόν, ένας εξαρτημένος λόγος που επιτρέπει στους ομιλητές να διατυπώνουν με περισσότερο σαφή τρόπο τα νοήματα και τις εσωτερικές και λογικές σχέσεις που τα διέπουν, όπως ακριβώς συμβαίνει με τις επιρρηματικές χρονικές προτάσεις (Τζάρτζανος, 1953: 11).

Οι χρονικές προτάσεις της Αρχαίας Ελληνικής είναι δευτερεύουσες προτάσεις, οι οποίες εισάγονται με τους χρονικούς συνδέσμους: *ώς - ὅτε, ὁπότε - ὁσάκις, ὁποσάκις - ἡνίκα, ὀπηνίκα - ἐπεί, ἐπειδή - ὅταν, ὁπότεν, ἐπάν, ἐπειδάν - ἕως, ἔστε, ἄχρι, μέχρι, πρίν*. (Οικονόμου, χ.χ.: 247). Η βασική συντακτική λειτουργία τους είναι η δήλωση των παρακάτω χρονικών βαθμίδων, που συνοδεύονται από τους αντίστοιχους συνδέσμους:

- i. σύγχρονο > *ὅτε-ὁπότε, ἡνίκα-ὀπηνίκα, ἕως, ἔστε, ἄχρι, μέχρι, ὁσάκις, ὡς*
- ii. προτερόχρονο > *ἐπεί-ἐπειδή, ἐπεί-ἐπειδήτάχιστα, ὡς, ἀφ' οὗ, ἀφ' ὅτου, ἐξ οὗ, ἐξ ὅτου*
- iii. υστερόχρονο > *ἕως, ἔστε, ἄχρι, μέχρι* (Νάτσης, 2020: 171).

Συντακτικά μπορούν να λάβουν τη θέση ως χρονικές μετοχές, γενική-δοτική-αιτιατική του χρόνου, εμπρόθετοι προσδιορισμοί χρόνου, επιρρηματικά κατηγορούμενα χρόνου. Συντάσσονται με την ἐγκλιση της οριστικής, όταν φανερώνουν κάτι το πραγματικό. Σε αυτή την περίπτωση, επειδή εκφράζουν βεβαιότητα για κάτι που συνέβη, λειτουργούν ως προτάσεις κρίσεως και δέχονται ως ἄρνηση το μόριο *οὐ*. Εκφέρονται με την ἐγκλιση της υποτακτικής σε προτάσεις επιθυμίας και παίρνουν ἄρνηση *μή*, ενώ ο χρονικός σύνδεσμος συνοδεύεται από τον αοριστολογικό *ἄν*, σχηματίζοντας λέξεις όπως *ὅταν, ὁπότεν, ἐπάν και ἐπειδάν*, οπότε δημιουργούνται οι χρονικοὑποθετικές προτάσεις. Επιπλέον, χρησιμοποιείται η ἐγκλιση της ευκτικής, η οποία λειτουργεί ως επαναληπτική, όταν η πρόταση φανερώνει μια πράξη που επαναλαμβανόταν συστηματικά στο παρελθόν.

Συγκεντρωτικά, λειτουργούν ως προτάσεις επιθυμίας

- i. με υποτακτική [στην κύρια θα υπάρχει μελλοντική ή ενεστωτική έκφραση,
- ii. ευκτική της απλής σκέψης [στην κύρια θα υπάρχει δυνητική ευκτική ή μελλοντική έκφραση γενικώς]

- iii. ευκτική επαναληπτική [συνήθως η χρονική θα εισάγεται με τους συνδέσμους *ότε-όποτε*, και στην κύρια θα υπάρχει οριστική ιστορικού χρόνου ή *δυννητική οριστική*]
- iv. οριστική παρατατικού [η χρονική θα εισάγεται με τους συνδέσμους *όσάκις-όποσάκις* και στην κύρια θα υπάρχει οριστική παρατατικού *εξίσου*] {χρονικοϋποθετικές} (Νάτσης, 2020: 170-171).

Τέλος, ένας χρονικός δείκτης μπορεί να παρουσιάσει μια εντελώς ξεχωριστή συμπεριφορά μέσα στον λόγο. Ένας τέτοιος χρονικός δείκτης είναι ο χρονικός σύνδεσμος *πρίν*. Ο σύνδεσμος αυτός παρουσιάζει ιδιόμορφη σύνταξη, καθώς συντάσσεται με οριστική παρελθοντικού χρόνου ή υποτακτική όταν η κύρια πρόταση είναι αρνητική, αλλά με απαρέμφατο όταν είναι καταφατική. Μπορεί επίσης να συνταχθεί με ευκτική απλής σκέψης, λόγω εξάρτησης από την αντίστοιχη έγκλιση της κύριας πρότασης (Νάτσης, 2020: 172).

3.2 Οι χρονικές προτάσεις στη Νέα Ελληνική

Στο σύστημα της Νέας Ελληνικής, οι χρονικές προτάσεις αποτελούν ένα είδος της ευρύτερης κατηγορίας των εξαρτημένων προτάσεων, που ουσιαστικά δεν καθορίζονται με άμεσο τρόπο από το ρήμα της κύριας πρότασης, αλλά λειτουργούν, ως χρονικά προσαρτήματα. Για παράδειγμα στην πρόταση *Ο Γιάννης έφυγε, μόλις/όταν του τέλειωσαν τα χρήματα*, το ρήμα που υπάρχει στην κύρια πρόταση (*έφυγε*) είναι ένα αμετάβατο ρήμα, που δεν λαμβάνει αντικείμενο στη νεοελληνική. Επομένως, οι χρονικές προσδιορίζουν αποκλειστικά τις εξωγλωσσικές, χρονικές συνθήκες κάτω από τις οποίες εκτυλίσσεται η κύρια δράση, χωρίς να αποτελούν δομικό ή οργανικό της συμπλήρωμα (Ρούσσου, 2015: 47).

Στη Νέα Ελληνική ένα ακόμα συντακτικό χαρακτηριστικό των χρονικών προτάσεων είναι η άμεση αλληλεπίδρασή τους με τη ρηματική όψη. Συγκεκριμένα, εξειδικευμένοι χρονικοί δείκτες είναι σε θέση να καθορίσουν απόλυτα το είδος του ρηματικού τύπου που ακολουθεί ως προς την όψη. Κάτι τέτοιο συμβαίνει με τον σύνδεσμο *καθώς*, που συναντάται συντακτικά με ρήματα μη συνοπτικής όψης, προκειμένου να δηλώσει τη διάρκεια (για παράδειγμα, *καθώς έτρωγε/έτρεχε*). Σε αντίθεση έρχεται ο σύνδεσμος *αφού*, ο οποίος συναντάται μαζί με ρηματικούς τύπους αποκλειστικά με συνοπτική όψη (για παράδειγμα, *αφού έφαγε/έτρεξε*). Ο τρόπος που η ρηματική όψη καθορίζεται από

τον χρονικό δείκτη φέρει άμεσες συντακτικές συνέπειες. Διαπιστώνεται, ότι όταν το ρήμα έχει συνοπτική όψη προτιμάται η παρουσία ενός αντικειμένου, ενώ όταν η ρηματική όψη δεν είναι συνοπτική, αντίστοιχα δεν προτιμάται το αντικείμενο (Ρούσσου, 2015: 127-128).

Αξιοσημείωτο είναι επίσης, ότι στη μορφοσυντακτική δομή της Νέας Ελληνικής ορισμένοι χρονικοί δείκτες παρουσιάζουν διττή συντακτική συμπεριφορά. Στοιχεία που παραδοσιακά έχουν τη θέση προθέσεων επιλέγοντας ονοματικές φράσεις (ΟΦ), δύναται να επιλέξουν και ολόκληρη πρόταση, καθώς μετατρέπονται ουσιαστικά σε χρονικούς συνδέσμους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συντακτική συμπεριφορά της λέξης *πριν*. Στη φράση *Ξεκινήσαμε πριν το χάραμα*, το *πριν* παίρνει τη λειτουργία της πρόθεσης που συνοδεύεται από ονοματική φράση, συγκροτώντας έναν απλό προσδιορισμό. Ωστόσο, στο παράδειγμα *Έφυγε πριν τον καταλάβω*, το *πριν* εισάγει μια πλήρως αναπτυγμένη εξαρτημένη πρόταση. Αυτή η ικανότητα επιβεβαιώνει την οργανική σύνδεση των χρονικών προτάσεων με τους απλούς επιρρηματικούς προσδιορισμούς, ολοκληρώνοντας το ευρύ πλαίσιο της λειτουργίας τους στον νεοελληνικό λόγο (Ρούσσου, 2015: 40).

3.3 Συγκριτική αποτίμηση στις δύο ποικιλίες της ελληνικής

Μελετώντας κανείς τη μακρά πορεία της ελληνικής διαπιστώνει, ότι θεμελιώδεις δομικές κατηγορίες του αρχαιοελληνικού συστήματος, όπως η διάκριση των πτώσεων, του αριθμού και του γένους στα ονόματα, καθώς και η διάκριση του χρόνου, του ποιού ενεργείας, της διαθέσεως και της τροπικότητας στο ρήμα, εξακολουθούν μέχρι και σήμερα να υφίστανται και να προσδιορίζουν πλήρως τη φυσιολογία της σύγχρονης γλώσσας (Μπαμπινιώτης, 1998: 8).

Προσεγγίζοντας τις χρονικές προτάσεις στην Αρχαία και τη Νέα Ελληνική θεωρείται δεδομένο ότι η θεμελιώδης σημασιολογική και συντακτική τους λειτουργία παραμένει αναλλοίωτη. Και στα δυο γλωσσικά συστήματα λειτουργούν ανέκαθεν ως επιρρηματικά προσαρτήματα που δεν επιλέγονται οργανικά από το ρήμα (Ρούσσου, 2015: 47), προκειμένου να φανερώσουν μια δράση που ταυτίζεται με το σύγχρονο, το προτερόχρονο και το υστερόχρονο της κύριας πράξης. Ωστόσο, το πραγματικό ενδιαφέρον της διαχρονικής τους σύγκρισης εντοπίζεται στο γεγονός ότι, παρά την κοινή αυτή λειτουργία, διαπιστώνεται μια σημαντική μορφοσυντακτική αναδιοργάνωση. Η εξέλιξη αυτή δεν συνιστά απλοποίηση ή απώλεια νοήματος, αλλά

μια διαφορετική δήλωση των διαφόρων σημασιών. Το περίπλοκο σύστημα της Αρχαίας Ελληνικής εγκαταλείπεται και η Νέα Ελληνική μεταβαίνει σε πιο αναλυτικές και περιφραστικές δομές, όπου οι ποικίλες διαφοροποιήσεις εξαρτώνται πλέον κυρίως από τους εξειδικευμένους χρονικούς συνδέσμους (Συμπληρωματικοί Δείκτες) και τη ρηματική όψη.

Η τάση που παρατηρείται στη Νέα Ελληνική για μια πιο αναλυτική σύνταξη συνδέεται γενικότερα με την πλήρη απώλεια του απαρεμφάτου. Στο σύστημα των χρονικών προτάσεων της Αρχαίας Ελληνικής, βέβαια, η χρήση του απαρεμφάτου αποτελούσε ήδη μια μάλλον περιορισμένη και περιθωριακή δομική επιλογή, καθώς οι περισσότερες χρονικές προτάσεις εκφέρονταν με προσωπικές εγκλίσεις. Ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα αυτής της χρήσης αποτελούσε η σύνταξη του χρονικού συνδέσμου *πρίν*. Ο συγκεκριμένος σύνδεσμος υποχρεωτικά συντασσόταν με απαρέμφατο, όταν ήθελε να εκφράσει τον χρόνο εξαρτώμενος από μια καταφατική κύρια πρόταση (Μουμτζάκης, χ.χ.: 158). Στη Νέα Ελληνική, ωστόσο, με την οριστική απώλεια των απαρεμφατικών τύπων, εκλείπει πλήρως και αυτή η δυνατότητα. Κατά συνέπεια, οι λιγοστές απαρεμφατικές δομές της Αρχαίας Ελληνικής έδωσαν οριστικά τη θέση τους σε πλήρως αναπτυγμένες, εξαρτημένες προτάσεις με προσωπικούς ρηματικούς τύπους.

Τέλος, ένα ακόμα στοιχείο που αναδεικνύεται από τη συγκριτική αποτίμηση των δυο ποικιλιών είναι η διαφοροποίηση του τρόπου εκφοράς της άρνησης. Στην Αρχαία Ελληνική, η άρνηση ρυθμιζόταν αυστηρά από την έγκλιση. Το μόριο *οὐ* χρησιμοποιούνταν σε προτάσεις με οριστική, που δήλωναν κάτι το πραγματικό, ενώ το μόριο *μή* σε προτάσεις με υποτακτική ή ευκτική έγκλιση. Αντιθέτως, στη Νέα Ελληνική δεν παρατηρείται η ίδια διαφοροποίηση των αρνητικών μορίων βάσει έγκλισης. Στις νεοελληνικές χρονικές προτάσεις η άρνηση εκφράζεται με το *δεν*, με εξαίρεση τις προτάσεις εκείνες που εμπεριέχουν το μόριο *να* (όπως *όσο να*, *ως που να*), οπότε υποχρεωτικά η άρνηση εκφράζεται με το μόριο *μη* (Τζάρτζανος, 1953: 99).

Κεφάλαιο 4: Οι χρονικές προτάσεις στα σχολικά εγχειρίδια

4.1 Παρουσίαση των χρονικών προτάσεων στα εγχειρίδια του Γυμνασίου

Οι χρονικές προτάσεις και η διδασκαλία τους πραγματοποιούνται μέσα από τα επίσημα σχολικά εγχειρίδια τόσο της Νεοελληνικής όσο και της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας. Πρωτίστως, οι μαθητές κατά τη διάρκεια του Γυμνασίου έρχονται σε επαφή με τα συντακτικά φαινόμενα και αφομοιώνουν τη θεωρία τους. Η αρχική αυτή επαφή προετοιμάζει το έδαφος για την εφαρμογή και την εμβάθυνσή τους στο Λύκειο. Οι χρονικές προτάσεις παρουσιάζονται με σταδιακό τρόπο, ξεκινώντας από την τάξη της Α' Γυμνασίου. Στο βιβλίο της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, γίνεται μια πρώτη εισαγωγή στη διάκριση ανάμεσα σε κύριες και δευτερεύουσες προτάσεις και οι μαθητές διδάσκονται τις εντελώς βασικές πληροφορίες για τη λειτουργία τους. Στη συνέχεια, στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα της Β' Γυμνασίου, οι δευτερεύουσες προτάσεις διδάσκονται πιο συστηματικά, ενώ κάνουν την εμφάνισή τους και οι χρονικές προτάσεις μέσω των βασικών συνδέσμων (όπως *ὅτε*, *ἐπεί*, *ὅταν*) και των βασικών χρήσεων των εγκλίσεων. Η κύρια, ωστόσο, και πλέον οργανωμένη διδασκαλία του φαινομένου συντελείται στη Γ' Γυμνασίου. Η πλήρης ανάπτυξη του φαινομένου μελετάται επισταμένως στις Ενότητες 10 και 11 του σχολικού βιβλίου της Αρχαίας Ελληνικής (Μπεζαντάκος κ.ά., 2012: 89) και αναλύεται διεξοδικά στο Συντακτικό της ίδιας τάξης, στο κεφάλαιο με τις επιρρηματικές προτάσεις (Μπίλλα, 2006: 162). Το τμήμα αυτό αποτελεί το πιο σημαντικό κεφάλαιο για τη σωστή εκμάθηση του φαινομένου, καθώς περιλαμβάνει αναλυτικά τον ορισμό των χρονικών προτάσεων, τη συγκέντρωση όλων των βασικών συνδέσμων και τη διεξοδική χρήση τους με οριστική, υποτακτική και σχετική αναφορά στην ευκτική.

Παράλληλα με την Αρχαία Ελληνική, η κατηγορία των χρονικών προτάσεων προσεγγίζεται και μέσα από το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας. Συγκεκριμένα, οι μαθητές, στην 5^η Ενότητα του σχολικού εγχειριδίου της Β' Γυμνασίου, έρχονται σε πιο στενή επαφή με τις δευτερεύουσες προτάσεις, γνωρίζουν τις χρονικές (με συνδέσμους όπως *όταν*, *πριν*, *αφού* και *ενώ*) και πραγματεύονται απλά παραδείγματα χρήσης. Ακολούθως, στο βιβλίο της Νεοελληνικής Γλώσσας της Γ' Γυμνασίου, η θεωρία εξετάζεται πολύ πιο αναλυτικά (Κατσαρού κ.ά., 2012: 109). Σε αυτή την ενότητα διδάσκεται η σαφής διάκριση των χρονικών σχέσεων, η ορθή χρήση εκφράσεων, όπως *πριν να* και *μέχρι να*, καθώς και η γενικότερη λειτουργία των χρονικών προτάσεων μέσα

στον λόγο. Με βάση την οργάνωση της ύλης των σχολικών εγχειριδίων, ο κορμός της θεωρίας τοποθετείται στα κύρια κεφάλαια της Γ' Γυμνασίου, ενώ η διδασκαλία στις μικρότερες τάξεις (Β' και Α' Γυμνασίου) λειτουργεί αυστηρά ως συμπληρωματικό πεδίο εισαγωγής και εξοικείωσης.

4.1.1 Θεωρητική παρουσίαση

Η σωστή προσέγγιση της θεωρίας των χρονικών προτάσεων στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου απαιτεί την αποσαφήνιση της έννοιας της πρότασης. Ως πρόταση ορίζεται η ελάχιστη συντακτική μονάδα η οποία περιέχει ένα υποκείμενο, εκπεφρασμένο ή μη, και μια ρηματική φράση. Η πρόταση μπορεί να αφορά είτε μια απλή ανεξάρτητη πρόταση είτε μια πιο σύνθετη δομή που αποτελείται από περισσότερες προτάσεις, εκ των οποίων μία είναι η κύρια, ενώ οι άλλες εξαρτώνται συντακτικά από αυτήν ή από κάποια άλλη εξαρτημένη πρόταση (Holton et al., 1999: 390).

Με βάση αυτήν τη λογική του εξαρτημένου λόγου, τα σχολικά εγχειρίδια ορίζουν ρητά ότι οι χρονικές προτάσεις ανήκουν στο ευρύτερο πεδίο των δευτερευουσών επιρρηματικών προτάσεων και λειτουργούν συντακτικά ως επιρρηματικοί προσδιορισμοί του χρόνου (Μπίλλα, 2006: 162). Πέρα από τον συντακτικό ορισμό, η θεωρητική παρουσίαση επεκτείνεται και στην κειμενική τους λειτουργία. Στο εγχειρίδιο της Νεοελληνικής Γλώσσας υπογραμμίζεται ότι οι προτάσεις που φέρουν χρονικές ενδείξεις αποτελούν απολύτως απαραίτητο δομικό στοιχείο για την παραγωγή διαφόρων κειμενικών ειδών, με ιδιαίτερη έμφαση στον αφηγηματικό λόγο (Κατσαρού κ.ά., 2012: 120).

Αναφορικά με τις έννοιες του χρόνου, η διδασκαλία διακρίνει τρεις βασικές χρονικές σχέσεις, οι οποίες κοινές τόσο στην Αρχαία όσο και στη Νέα Ελληνική: *οι χρονικές προτάσεις εκφράζουν κάτι που έγινε πριν από (προτερόχρονο), μετά από (υστερόχρονο) ή συγχρόνως με (σύγχρονο) αυτό που εκφράζει η κύρια πρόταση* (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου, 2012:151). Σχετικά με τον σχηματισμό της άρνησης, η σχολική γραμματική της Νέας Ελληνικής των Χατζησαββίδη και Χατζησαββίδου (2012: 151), αναφέρει ότι οι χρονικές προτάσεις δέχονται κατά κανόνα το αρνητικό μόριο *δε(ν)*, με εξαίρεση όσες εισάγονται με φράσεις που περιέχουν το *να*, οι οποίες διαφοροποιούνται δεχόμενες το *μη(ν)*. Από την άλλη, σύμφωνα με την Μπίλλα (2006: 162), στο

Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας για τις τάξεις Γυμνασίου, αποτυπώνεται ότι οι αντίστοιχες προτάσεις λαμβάνουν άρνηση *οὐ* ή *μή*.

Τέλος, το θεωρητικό πλαίσιο της Αρχαίας Ελληνικής εξετάζει ιδιαίτερα και τον τρόπο με τον οποίο εκφέρονται οι χρονικές προτάσεις. Η εκφορά τους συνδέεται άμεσα με το νόημα που επιδιώκει να μεταδώσει ο ομιλητής. Αναλύεται, ότι η οριστική χρησιμοποιείται όταν ο προσδιορισμός αφορά κάτι το πραγματικό και το καθορισμένο, υποτακτική για την έκφραση του προσδοκώμενου ή μιας αόριστης επανάληψης στο παρόν και το μέλλον και ευκτική όταν πρόκειται για μια απλή σκέψη ή για αόριστη επανάληψη που τοποθετείται στο παρελθόν (Μπίλλα, 2006: 164).

4.1.2 Παραδείγματα και ασκήσεις

Σύμφωνα με τα επίσημα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου, η κατηγορία των χρονικών προτάσεων παρουσιάζεται στα παρακάτω μαθήματα:

4.1.2.1. Νεοελληνική Γλώσσα Γυμνασίου

Στο Βιβλίο Μαθητή της Νεοελληνικής Γλώσσας Α' Γυμνασίου (Αγγελάκος κ.ά., 2012: 108) στην 8^η Ενότητα γίνεται αναφορά στη διάκριση των κύριων και δευτερευουσών προτάσεων.

B1 Περίοδοι λόγου – Κύριες και δευτερεύουσες προτάσεις

Ακούω και μιλώ

1.
 - Βρείτε και υπογραμμίζετε τα ρήματα σε κάθε απόσπασμα που ακολουθεί.
 - Μπορείτε να πείτε σε ποια πρόταση ανήκει το κάθε ρήμα;
 - Χωρίστε κάθε απόσπασμα στις προτάσεις που το αποτελούν.
 - α. «Όσο διαρκούσε η ιερή εκκεφρία, οι Έλληνες παραμέριζαν τις διαμάχες τους και επιδίωκαν σε ειρηνικά έργα» (κειμ. 2)
 - β. «Στον χώρο της συνειδητοποίησης οι Έλληνες την πνευματική τους ενότητα πάνω από τις επιμέρους διαφορές που τους χώριζαν» (κειμ. 2)
 - γ. «Ο Κηρολίβανος έφυγε σαίτα πρώτος και χάθηκε στον ορίζοντα» (κειμ. 1)
 - δ. «Θα τρως, τέλος πάντων, ό,τι θέλεις» (κειμ. 3).
2. Ποιες από τις προτάσεις που εντοπίσατε στη δραστηριότητα 1 συμπληρώνουν το νόημα άλλων προτάσεων και δεν μπορούν να σταθούν στον λόγο μόνες τους; • Ποιες από τις προτάσεις των ιδίων αποσπασμάτων δεν εξαρτώνται από καμιά άλλη πρόταση;
3. Μερικές από τις προτάσεις που βρήκατε στην προηγούμενη δραστηριότητα ξεκινούν με μια λέξη που τις συνδέει με μια άλλη πρόταση. Μπορείτε να βρείτε τις λέξεις αυτές;

Μαθαίνω ότι:

- ▶ Ένα τμήμα του λόγου που εκτείνεται από τελεία σε τελεία λέγεται **περίοδος**.
- ▶ Η περίοδος μπορεί να αποτελείται μόνο από μία ή και από περισσότερες προτάσεις.
- ▶ Μια πρόταση που δεν εξαρτάται από καμιά άλλη λέγεται **κύρια/ανεξάρτητη πρόταση**. Μια πρόταση που συμπληρώνει το νόημα μιας άλλης και εξαρτάται από αυτήν λέγεται **εξαρτημένη/δευτερεύουσα πρόταση**.
- ▶ Οι λέξεις που συνδέουν κύριες ή δευτερεύουσες προτάσεις μεταξύ τους λέγονται **σύνδεσμοι**, π.χ. και, όμως, ότι, μήπως κτλ.

Διαβάζω και γράφω

1. «Κατά το διάστημα αυτό σοφοί και λόγιοι... ελληνικές πόλεις» (κειμ. 2): Χωρίστε το απόσπασμα σε περιόδους λόγου. • Στη συνέχεια προσπαθήστε να χωρίσετε τις περιόδους σε προτάσεις. • Τέλος εντοπίστε και καταγράψτε τους συνδέσμους που υπάρχουν στο απόσπασμα και συνδέουν τις προτάσεις.
2.
 - Χωρίστε τις τρεις περιόδους λόγου που ακολουθούν σε προτάσεις:
 - α. «Το κύπελλο, που θα δώσουμε σε σένα, θα το γεμίσουμε με φασουλάδα» (κειμ. 3)
 - β. «Πολλοί έδειχναν να δυσφορούν με το θέαμα» (κειμ. 1)
 - γ. «Ξεφυσούσαν και χειρονομούσαν» (κειμ. 1)
 - Ποιες από τις προτάσεις αυτές είναι κύριες και ποιες δευτερεύουσες;
 - Καταγράψτε τους συνδέσμους των τριών αυτών περιόδων.

Στην 10^η Ενότητα, μετά το Κείμενο 4 *Μυτιλήνη. Λιμάνι τέχνης και πολιτισμού* (Αγγελάκος κ.ά., 2012: 153-154), στο πεδίο των δραστηριοτήτων *Ακούω και μιλώ* ζητείται από τους από τους μαθητές να βρουν τις δευτερεύουσες προτάσεις. Στο σημείο αυτό εισάγονται οι μαθητές στη λειτουργία των δευτερευουσών προτάσεων και εκεί αναφέρεται, μεταξύ άλλων και η δήλωση του χρόνου. Στο πεδίο της δραστηριότητας *Διαβάζω και γράφω* που ακολουθεί, οι μαθητές καλούνται να αναγνωρίσουν την παρουσία των δευτερευουσών προτάσεων ως επιρρηματικών προσδιορισμών και τη δήλωσή τους.

οποίες απαντούν.

 Μαθαίνω ότι:

Οι δευτερεύουσες προτάσεις λειτουργούν είτε ως **αντικείμενο** ή **υποκείμενο** του ρήματος της κύριας πρότασης, π.χ. *Είπε ότι θα φύγει από τον τόπο του*, είτε ως **επιρρηματικοί προσδιορισμοί**: δηλώνουν δηλαδή:

- **χρόνο**, π.χ. *Όταν* κατηφορίζεις την Ερμού, έχεις όλη την πόλη μπροστά σου.
- **αιτία**, π.χ. *Θύμωσε, επειδή* ο Γιάννης αποφάσισε να φύγει.
- **σκοπό**, π.χ. *Τα καράβια έρχονταν (για) να* φορτώσουν ξυλεία.
- **αποτέλεσμα**, π.χ. *Μιλά πολύ σιγά, ώστε* μόλις ακούγεται.
- **υπόθεση**, π.χ. *Αν* πάτε στη Μυτιλήνη, θα περάσετε ωραία.
- **εναντίωση**, π.χ. *Αν και* περνάει δύσκολα, δεν αφήνει τον τόπο του.

 Διαβάζω και γράφω

1. «Λέγεται ότι πρώτοι οι Κορίνθιοι... παρά από θάλασσα...»: Βρείτε και υπογραμμίστε τις δευτερεύουσες προτάσεις του αποσπάσματος αυτού στο κείμενο 5.
2. Ποιες από τις δευτερεύουσες προτάσεις αυτές είναι υποκείμενο ή αντικείμενο του ρήματος της κύριας πρότασης; • Ποιες λειτουργούν ως επιρρηματικοί προσδιορισμοί; • Τι δηλώνουν;

154

Στο Βιβλίο Μαθητή της Νεοελληνικής Γλώσσας Β' Γυμνασίου (Γαβριηλίδου κ.ά., 2012: 103-106) στην 7^η Ενότητα μετά το Κείμενο 4 [*Ας αποβάλουμε το άγχος από τη ζωή μας*] και κατά την παρουσίαση των ειδών των επιρρηματικών προσδιορισμών γίνεται αναφορά στο πεδίο *Μαθαίνω ότι* στη χρήση των δευτερευουσών επιρρηματικών προτάσεων, ως επιρρηματικών προσδιορισμών. Ακολουθούν δραστηριότητες στο πεδίο *Διαβάζω και γράφω*, όπου ζητείται από τους μαθητές να υπογραμμίσουν τους επιρρηματικούς προσδιορισμούς των προτάσεων, τη σημασία και τη μορφή τους. Χαρακτηριστική είναι η 3^η δραστηριότητα, όπου οι μαθητές καλούνται να αντιστοιχίσουν τις προτάσεις με τις επιρρηματικές σημασίες τους.

3. Να βάλετε δίπλα σε κάθε επιρρηματικό προσδιορισμό τον αριθμό που αντιστοιχεί στην επιρρηματική σημασία του:	
Προτάσεις	Επιρρηματικές σημασίες
• Σχεδόν το 80% (...) των τροχαίων ατυχημάτων οφείλονται σ' αυτούς. (κείμε. 2) • Τόσο οι οδηγοί όσο και οι επιβάτες παραβαίνουν συστηματικά τον ΚΟΚ σε ό,τι αφορά τη ζώνη ασφαλείας και το κράνος (...) (κείμε.2) • Σήμερα (...) δεν υπάρχει μέρος, για να «κρυφτεί» κανείς (...). (κείμε. 1) • Αν λοιπόν χρειαζόταν (...) να πληρώσουμε τις πλαστικές σακούλες όσο πραγματικά κοστίζουν (...) και χρησιμοποιούσαμε τα πλαστικά μπουκάλια είκοσι φορές, θα είχαμε λιγότερα πλαστικά σκουπίδια. (κείμε. 3) • Το άγχος μας βρίσκεται, μάλλον, σε αυξημένα επίπεδα (...). (κείμε. 4)	1. σκοπός 2. αναφορά 3. ποσό κατά προσέγγιση 4. χρόνος 5. τόπος μεταφορικά 6. προϋπόθεση 7. ποσό

Στο Βιβλίο Μαθητή της Νεοελληνικής Γλώσσας Γ' Γυμνασίου (Κατσαρού κ.ά., 2012: 31), αναφέρεται η διάκριση ονοματικών και επιρρηματικών προτάσεων. Στο πεδίο *Διαβάζω και γράφω* δίνεται το παράδειγμα

Παράδειγμα 1

Καθώς ήταν παραφορτωμένος με άλλες υποχρεώσεις, ο γλωσσολόγος αποφάσισε να ξαναπάει την επόμενη χρονιά στο Καμερούν, για να μελετήσει σε βάθος τη γλώσσα Καμπάζε.

Μέσα από αυτό το παράδειγμα, οι μαθητές καλούνται να αναγνωρίσουν τις πληροφορίες που αφορούν την αιτία, τον σκοπό και τον χρόνο. Ειδικότερα, στο πεδίο *Τι πρέπει να γνωρίζω* επισημαίνεται ότι οι δευτερεύουσες προτάσεις μπορεί να δίνουν πληροφορίες, μεταξύ άλλων και για τον χρόνο. Επίσης, στη σελίδα 108 της 6^{ης} Ενότητας περιλαμβάνεται ένα κείμενο με τίτλο *Η δράση της Unicef στην Ελλάδα – Πώς μπορώ να βοηθήσω;*. Στο κείμενο γίνεται λόγος για τον άξονα του χρόνου και παρουσιάζονται οι χρονικές προτάσεις, επισημαίνοντας τον επιρρηματικό τους ρόλο. Επιπρόσθετα, γίνεται αναφορά στους συνδέσμους εισαγωγής των χρονικών προτάσεων με βάση τη δήλωση της χρονικής τους σχέσης. Στην ενότητα ενσωματώνονται ασκήσεις στο πεδίο των δραστηριοτήτων *Ακούω και μιλώ*. Ζητείται από τους μαθητές να υπογραμμίσουν τις χρονικές ενδείξεις, να αναγνωρίσουν τις δευτερεύουσες προτάσεις και να κάνουν ασκήσεις μετασχηματισμού, αντικαθιστώντας χρονικούς συνδέσμους.

B
ΧΡΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

B1

Χρονικές προτάσεις

Κείμενο 4 Unicef

Έχετε σκεφτεί πως κάθε φορά που «βάζετε» τις ευχές στα αγαπημένα σας πρόσωπα να ταξιδεύουν πάνω σε μια κάρτα της Unicef, δίνετε ταυτόχρονα ένα γερό χτύπημα στις ασθένειες, στην πείνα, την αμάθεια και την παιδική εργασία; Ίσως το συνειδητοποιήσετε, αφού πρώτα μάθετε τι ακριβώς είναι και τι κάνει η Unicef. Για όσους από εσάς δεν το ξέρουν, πρόκειται για έναν οργανισμό που ίδρυσαν στις 11 Δεκεμβρίου 1946 τα Ηνωμένα Έθνη ώστε να κάνουν κάτι για τις αμέτρητες στρατιές των παιδιών που υπήρξαν θύματα του Β' Παγκόσμιου πολέμου. Στις μέρες μας η Unicef έχει πια παραρτήματα σε όλο τον κόσμο, που ασχολούνται με τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των παιδιών στις υπό ανάπτυξη χώρες. Ένα από τα 145 αυτά παραρτήματα βρίσκεται στην Ελλάδα. Η Unicef έκανε την εμφάνισή της στη χώρα μας το 1947, λίγο μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, όταν οι ελλείψεις σε τρόφιμα ήταν τεράστιες. Οι άνθρωποι της μοίραζαν γάλα στα μικρά Ελληνόπουλα, ενώ το 1950, όταν η χώρα υπέφερε από τους μεγάλους σεισμούς, η Unicef ήταν πάλι εκεί για να στηρίξει τα παιδιά με ειδή πρώτης ανάγκης. Αργότερα, όταν η Ελλάδα βγήκε από τη λίστα των υπό ανάπτυξη χωρών αυτού του είδους, η βοήθεια σταμάτησε. Το 1977, ωστόσο, ιδρύθηκε η Ελληνική Επιτροπή Συνεργασίας (σήμερα Ελληνική Εθνική Επιτροπή Unicef), με στόχο πλέον να ευαισθητοποιήσει τους Έλληνες στα προβλήματα των παιδιών άλλων λαών και να συνεισφέρει στα προγράμματα εκπαίδευσης, παροχής καθαρού νερού, εμβολιασμών, προστασίας των παιδιών του πολέμου και άλλα.

«Unicef. Η δράση της Unicef στην Ελλάδα - Πώς μπορεί να βοηθήσει», περ. «Ερευνήτες», ετηρ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 1989 (δασκάλα)

Ακούω και μιλώ

- Βρείτε στα κείμενα τα ακόλουθα αποσπάσματα:
 - «όταν η χώρα υπέφερε από τους μεγάλους σεισμούς, η Unicef ήταν πάλι εκεί» (κείμενο 4)
 - «Το 1977, ωστόσο, ιδρύθηκε η Ελληνική Επιτροπή Συνεργασίας» (κείμενο 4)
 - «Αργότερα, όταν η Ελλάδα βγήκε από τη λίστα των υπό ανάπτυξη χωρών αυτού του είδους, η βοήθεια σταμάτησε» (κείμενο 4)

Υπογραμμίστε το μέρος κάθε αποσπάσματος που δηλώνει την έννοια του χρόνου. • Τα μέρη που υπογραμμίζετε ανήκουν σε πολλές διαφορετικές συντακτικές κατηγορίες (προθετικές φράσεις, επιρρήματα, πλάγιες πτώσεις ως προσδιορισμοί κ.λπ.). • Ποια από αυτά είναι δευτερεύουσες προτάσεις;
- Προσπαθήστε να ξαναδιατυπώσετε τα παραπάνω αποσπάσματα αλλάζοντας το υπογραμμισμένο μέρος τους. • Για να δηλώσετε την έννοια του χρόνου, χρησιμοποιήστε λέξεις/φράσεις που να ανήκουν σε διαφορετική συντακτική κατηγορία από αυτήν του κάθε παραδείγματος.

Διαπιστώνω ότι:

- Υπάρχουν πολλοί τρόποι για να τοποθετήσουμε ένα γεγονός στον άξονα του χρόνου. Ένας από τους τρόπους αυτούς είναι οι δευτερεύουσες χρονικές προτάσεις με τις οποίες δηλώνεται η χρονική σχέση που υπάρχει ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα γεγονότα.
- Οι δευτερεύουσες χρονικές προτάσεις είναι επιρρηματικές.

6η ενότητα • ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΧΡΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

B

- Βρείτε τις χρονικές προτάσεις του κειμένου 2. • Προσπαθήστε να δηλώσετε τη χρονική σχέση με άλλους τρόπους.
 - Βρείτε στο κείμενο 4 τα αποσπάσματα που ακολουθούν.
 - «κάθε φορά που... παιδική εργασία»
 - «Ίσως το συνειδητοποιήσετε, αφού πρώτα μάθετε τι ακριβώς είναι και τι κάνει η Unicef».

• Ποιες είναι οι δύο ενέργειες που δηλώνονται σε καθένα από αυτά; • Ποια χρονική σχέση τις συνδέει; • Ποια ενέργεια προηγείται και ποια ακολουθεί;
 - Επαναδιατυπώστε το απόσπασμα β της παραπάνω δραστηριότητας χρησιμοποιώντας τις λέξεις πριν να αντί για τις λέξεις: *αφού πρώτα*. • Μη διστάσετε να κάνετε όσες αλλαγές χρειάζονται. Προσέξτε όμως να μην αλλάξετε το νόημα του αποσπάσματος. • Τι διαπιστώνετε;
-

Μαθαίνω ότι:

 - Το γεγονός που δηλώνεται με τη δευτερεύουσα χρονική πρόταση μπορεί να συμβαίνει **ταυτόχρονα** ή **πριν** (προτερόχρονο) ή **μετά** (υστερόχρονο) από εκείνο που δηλώνεται με την κύρια πρόταση.
 - Για να δηλώσουμε τη διαφορετική χρονική σχέση χρησιμοποιούμε διαφορετικούς χρονικούς συνδέσμους:

Ταυτόχρονο: *εκεί που, ενώ, ενόσω, καθώς, όσο, όποτε, όταν, σαν*

Προτερόχρονο: *όμα, αφού, αφότου, μόλις, μετά που, όποτε, όταν, σαν*

Υστερόχρονο: *μέχρι να/που, όσο να/που, πριν (να), προτού (να), ωστόσο (να), ώσπου (να), όποτε, όταν*

Στη Γραμματική της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (Α΄, Β΄, Γ΄ Γυμνασίου) των Χατζησαββίδη και Χατζησαββίδου (2012: 151), παρουσιάζονται οι χρονικές προτάσεις στο 3^ο Κεφάλαιο που αφορά τη Σύνταξη, στην 5^η Ενότητα που αναφέρεται στη Σύνδεση των προτάσεων. Πιο συγκεκριμένα, στην υποενότητα 5.2. *Υποτακτική σύνδεση*, β. *Επιρρηματικές προτάσεις* γίνεται αναφορά στις Χρονικές προτάσεις. Επισημαίνονται οι σύνδεσμοι εισαγωγής τους όταν, σαν, ενώ, καθώς, αφού, αφότου, πριν (πριν να), μόλις, προτού, όποτε, ώσπου, ωσότου, η άρνηση που δέχονται και η οριστική και υποτακτική έγκλιση, ως τρόπος εκφοράς τους. Η παρουσίασή τους γίνεται μέσα από μεμονωμένες προτάσεις-παραδείγματα, όπως

Παράδειγμα 2

Καθώς προχωρούσε αμέριμος στον δρόμο, ήρθε ξαφνικά επάνω του ένα σπουργίτι.

Παράδειγμα 3

Όταν θα απολυόταν από τον στρατό, θα έβαζε τις βάσεις για μια νέα δουλειά.

Παράδειγμα 3

Η Έφη θα πάρει το πτυχίο της, πριν να πάρει ο Γιάννης απολυτήριο.

Παράδειγμα 4

Όποτε διαβάσει Φυσική, νιώθει συνεπαρμένος.

Στο Βιβλίο Μαθητή της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Β' Γυμνασίου (Παπαθωμάς κ.ά., 2012: 28-29) στην 3^η Ενότητα περιλαμβάνεται ένα κείμενο με τίτλο *Το χρέος του ιστορικού*. Στην υποενότητα Γ2. Σύνταξη, παρουσιάζεται το φαινόμενο της σύνδεσης των προτάσεων ή των όρων της πρότασης. Συγκεκριμένα, αναφέρεται η Υποτακτική ή καθ' υπόταξη σύνδεση, δίνεται η ερμηνεία της υπόταξης και γίνεται η παρουσίαση απλών προτάσεων:

Παράδειγμα 5

Λέγω ταῦτα, ἵνα ὑμεῖς ἀκούητε.

Παράδειγμα 6

Ὅταν τὸ τῆς ἱστορίας ἥθος ἀναλαμβάνη τις, ἐπιλαθέσθαι χρὴ πάντων τῶν τοιούτων.

Στο πεδίο των ασκήσεων, οι μαθητές καλούνται να αναγνωρίσουν το είδος της σύνδεσης στις περιόδους και τι συνδέουν (Άσκηση, 6) και να εντοπίσουν στις περιόδους τις λέξεις που εισάγουν τις δευτερεύουσες προτάσεις (Άσκηση, 7).

Παράδειγμα 7

6. Να αναγνωρίσετε το είδος της σύνδεσης στις περιόδους που ακολουθούν και να δηλώσετε τι συνδέουν κάθε φορά οι σύνδεσμοι:

α. Τηλικάυτα (= τόσο μεγάλα) αὐτοῖς τὸ μέγεθος καὶ τοσαῦτα τὸ πλῆθος εἴργασται.

β. Ἐγὼ ἀναιδὴς οὗτ' εἰμὶ οὗτ' ἂν γενοίμην.

Παράδειγμα 8

7. Να εντοπίσετε στις ακόλουθες περιόδους τις λέξεις που εισάγουν δευτερεύουσες προτάσεις:

α. Καὶ κατηγοροῦσι μὲν αὐτοῦ ὡς πολλὰς ἀρχὰς ἤρξεν (= ανέλαβε πολλά αξιώματα), ἀποδεῖξαι δὲ οὐδεὶς δύναται ὡς οὐ καλῶς ἤρξεν.

β. Οὐκ ἔχω ὅ,τι ἀποκρίνωμαι.

η. Εἰκὸς (ενν. ἐστὶ = εἶναι εὐλόγο) ὑμᾶς μήπω τοὺς τῶν κατηγορῶν λόγους ἠγεῖσθαι πιστούς, πρὶν ἂν καὶ ἡμεῖς εἴπωμεν.

Επίσης, στη Ενότητα 7, Γ. Γραμματική: 1. Ευκτική ενεστώτα, μέλλοντα και αορίστου ενεργητικής φωνής: β. Σημασίες και χρήσεις της ευκτικής (σελίδα 57), επισημαίνεται ότι σε δευτερεύουσες προτάσεις η ευκτική μπορεί να είναι:

Παράδειγμα 9

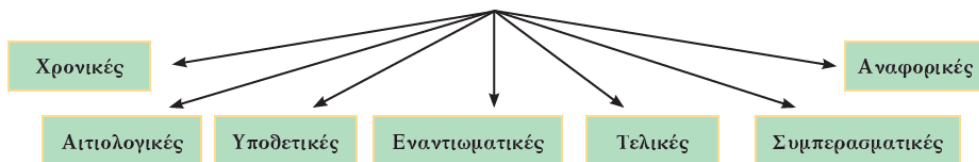
– ευκτική του πλαγίου λόγου, η οποία συνήθως αντικαθιστά άλλες εγκλίσεις, όταν στον πλάγιο λόγο η δευτερεύουσα πρόταση εξαρτάται από ρήμα ιστορικού χρόνου. π.χ. Ἐγὶγνώσκε ὅτι σὺ λέγοις τάληθῃ.

4.1.2.2. Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Γυμνασίου

Στο Βιβλίο Μαθητή της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Γ' Γυμνασίου (Μπεζαντάκος κ.ά., 2012: 80) στην 10^η Ενότητα, Γ. Σύνταξη: Οι επιρρηματικές δευτερεύουσες προτάσεις (μέρος α'), παρουσιάζονται ακτινωτά τα είδη των επιρρηματικών δευτερευουσών προτάσεων.

Γ. Σύνταξη

Οι επιρρηματικές δευτερεύουσες προτάσεις (μέρος α')

Οι επιρρηματικές δευτερεύουσες προτάσεις λειτουργούν ως επιρρηματικοί προσδιορισμοί (δηλαδή, δηλώνουν αιτία, χρόνο, σκοπό κ.ά.) της εξάρτησής τους.

Ακολουθεί στην Ενότητα 11, Γ. Σύνταξη: Οι επιρρηματικές δευτερεύουσες προτάσεις (μέρος β'), παρουσιάζονται οι χρονικές προτάσεις, δηλώνεται η σχέση της με την κύρια, οι σύνδεσμοι εισαγωγής, οι εγκλίσεις εκφοράς και η συντακτική τους λειτουργία (σελ. 89-90). Οι ασκήσεις που συνοδεύουν και τις δύο Ενότητες εξαντλούνται στην απλό εντοπισμό των επιρρηματικών δευτερευουσών προτάσεων και των δευτερευουσών επιρρηματικών χρονικών προτάσεων. Ακολουθούν παραδείγματα:

Παράδειγμα 1

2. Στις παρακάτω περιόδους να αναγνωρίσετε το είδος των επιρρηματικών δευτερευουσών προτάσεων:

α. Ἐκέλευσε πορεύεσθαι ἡσύχως, ἕως ἄγγελος ἔλθοι.

β. Εἰ μὴ ὑμεῖς ἦλθετε, ἐπορευόμεθα ἂν ἐπὶ βασιλέα.

γ. Τοιοῦτος ἦν οὗτος, οἷος μὴ βούλεσθαι οὐδένα ἀδικεῖν.

δ. Θαυμαστόν (= παράξενο πράγμα) ποιεῖς, ὃς ἡμῖν οὐδὲν δίδως.

ε. Ἔδοξε τῷ δήμῳ τριάκοντα ἄνδρας ἐλέσθαι, οἱ τοὺς πατέριους νόμους συγγράψουσι.

Παράδειγμα 2

4. Στις παρακάτω περιόδους να αναγνωρίσετε τις δευτερεύουσες επιρρηματικές χρονικές προτάσεις:

α. Ἐπειδὴν ἔλθωσιν, ἔξομεν (= θα έχουμε) τὰ ἐπιτήδεια.

β. Ὅτε ἀκούοιτε τοὺς ἐν ἅστει τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχοντας (= ὅτι ομονοοῦσαν), μικρὰς ἐλπίδας καθόδου (=επιστροφῆς ἀπὸ τὴν εξορία) εἴχετε.

γ. Δεῖ δ' ὅμως ἐξηγεῖσθαι (= να δίνετε το παράδειγμα) τοῖς ἄλλοις συμμαχοῖς, ἕως ἄν οἱ ἐκ Λακεδαιμόνος ἦκωσιν (= να έρθουν), οὗς ἐγὼ ἔπεμψα χρήματα ἄζοντας (= για να φέρουν χρήματα).

δ. Οὐ καταβρέχεσθε, ὅταν βρέχη;

Στο Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας (Α', Β', Γ' Γυμνασίου) της Μπίλλα (2006: 14), Μέρος Πρώτο: Η πρόταση και οι όροι της, Κεφάλαιο Α: Τα είδη των προτάσεων παρουσιάζεται η διάκριση των προτάσεων σε κύριες και δευτερεύουσες. Η παρουσίαση γίνεται με την αναφορά προτάσεων στην Αρχαία Ελληνική και αντίστοιχο παράδειγμα στη Νέα Ελληνική για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου από τους μαθητές.

3. Ως προς τη σχέση τους με άλλες προτάσεις σε προτάσεις:

α) **Κύριες ή ανεξάρτητες**: εκφράζουν ένα αυτοτελές νόημα και μπορούν να σταθούν μόνες τους στον λόγο:

Ἡ χιών ἐκάλυψεν πᾶν τὸ πεδῖον.

Πρὸς τί με ταῦτ' ἐρωτᾷς;

N.E.: • Κάνει κρύο σήμερα. • Ποιος σου το είπε αυτό;

β) **Δευτερεύουσες ή εξαρτημένες**: δεν μπορούν να σταθούν μόνες τους στον λόγο, αλλά προσδιορίζουν μια άλλη πρόταση από την οποία και εξαρτώνται. Η πρόταση που προσδιορίζουν μπορεί να είναι κύρια ή άλλη δευτερεύουσα:

Ἐπεὶ ἦλθον οἱ κήρυκες, ἐζήτουν τοὺς ἄρχοντας. [Η δευτερεύουσα πρόταση «ἐπεὶ ... κήρυκες» εξαρτάται από την κύρια «ἐζήτουν τοὺς ἄρχοντας».]

N.E.: • Δεν πήγε στην εκδρομή, γιατί είχε πυρετό.

Λέγει ὅτι μανθάνει ἃ οὐκ ἐπίσταται. [Η δευτερεύουσα πρόταση «ἃ οὐκ ἐπίσταται» εξαρτάται από τη δευτερεύουσα «ὅτι μανθάνει».]

N.E.: Λέει ὅτι δεν αποδέχεται ὅσα του καταλογίζουν.

Επίσης, στο Μέρος Δεύτερο: Η σύνδεση των προτάσεων, Κεφάλαιο Γ: Υποτακτική σύνδεση των προτάσεων: Δευτερεύουσες προτάσεις (σελ. 145), παρουσιάζονται οι χρονικές προτάσεις, ως μέρος των δευτερευουσών επιρρηματικών προτάσεων. Η χρήση παραδειγμάτων γίνεται κατά την παρουσίαση των εγκλίσεων εκφοράς. Για παράδειγμα:

Παράδειγμα 3

γ) Δυνητική ευκτική (ευκτική, εκτός μέλλοντα, + δυνητικό ἄν) και δηλώνουν κάτι που είναι δυνατόν να γίνει στο παρόν ή στο μέλλον: Ἀπεκρίθη ὅτι ἄνευ Ἀθηναίων οὐδὲν ἂν πράττειαν.

4.2 Παρουσίαση των χρονικών προτάσεων στα εγχειρίδια του Λυκείου

Στο Λύκειο, η φιλοσοφία της διδασκαλίας των χρονικών προτάσεων είναι διαφορετική από αυτή στο Γυμνάσιο. Σύμφωνα με τους βασικούς εκπαιδευτικούς προσανατολισμούς, στο Γυμνάσιο οι μαθητές μαθαίνουν τη θεωρία και καλούνται να την εφαρμόσουν και να εμβαθύνουν στις τάξεις του Λυκείου.

Αρχικά, αναφορικά με την Αρχαία Ελληνική Γλώσσα, στην Α' τάξη, δίνεται κυρίως έμφαση στα κείμενα και δεν γίνεται συστηματική διδασκαλία του συντακτικού. Στην τάξη της Β' Λυκείου, η διδασκαλία επικεντρώνεται στα βασικά συντακτικά φαινόμενα και κυρίως στην επανάληψη και εμβάθυνση αυτών. Πλήρης και ουσιαστική προσέγγιση του φαινομένου γίνεται στη Γ' Λυκείου (Ομάδα Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών), όπου η διδασκαλία των χρονικών προτάσεων αποτελεί απαιτούμενο μέρος των Πανελληνίων Εξετάσεων. Υπό αυτό το πρίσμα, οι χρονικές προτάσεις εμφανίζονται σε όλα τα υπό μελέτη κείμενα του Φακέλου Υλικού. Στο Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής του Α. Β. Μουμτζάκη αναλύονται πλήρως και οι μαθητές διδάσκονται διεξοδικά τη χρήση των εγκλίσεων αλλά και τη σαφή διάκριση των χρονικών βαθμίδων σε προτερόχρονο, σύγχρονο και υστερόχρονο.

Στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας, ο υποτακτικός λόγος μελετάται με σταδιακό τρόπο ανάπτυξης. Στην Α' Λυκείου, στο πλαίσιο της διδασκαλίας για τη συνοχή του λόγου, παρουσιάζονται οι δευτερεύουσες προτάσεις με αναφορά στις χρονικές. Στη Β' Λυκείου, γίνεται προσπάθεια συστηματικής ανάλυσης της σύνταξης, όπου αναλύονται τόσο η λειτουργία των χρονικών προτάσεων όσο και οι σημασιολογικές τους σχέσεις. Τέλος, στη Γ' Λυκείου, οι χρονικές προτάσεις είναι οικείες και έχουν αφομοιωθεί από τους μαθητές. Με αυτόν τον τρόπο ολοκληρώνεται η συντακτική κατάρτιση των μαθητών μέσα από την οργάνωση της ύλης των εγχειριδίων.

4.2.1 Θεωρητική παρουσίαση

Η θεωρητική παρουσίαση στο Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής για το Λύκειο του Μουμτζάκη, στρέφεται γύρω από την κατηγοριοποίηση των χρονικών προτάσεων στο πεδίο της υποτακτικής σύνδεσης και την υποενότητα επιρρηματικές προτάσεις, όπως διαπιστώνεται και στον Πίνακα 14 (Μουμτζάκης, χ.χ.: 163). Το σχολικό εγχειρίδιο αναλύει διεξοδικά τις χρονικές προτάσεις με σαφή αναφορά στους συνδέσμους

εισαγωγής: ὅτε, ὁπότε, ὥς (= ἄμα), ἡνίκα καὶ ὀπηνίκα (= ὅταν), ἐν ᾧ, ἐπεί, ἐπειδή, ἕως, ἔστε (= ἕως), ἄχρι (= μέχρι), μέχρι, ἐξ οὗ, ἀφ' οὗ, πρίν (Μουμτζάκης, χ.χ.: 156).

Οι μαθητές Λυκείου προσεγγίζουν τη σχέση των χρονικών προτάσεων αναφορικά με τις κύριες στη βάση του σύγχρονου, του προτερόχρονου και του υστερόχρονου. Ως προς τον σχηματισμό της ἄρνησης, διευκρινίζεται ότι οι χρονικές προτάσεις δέχονται την ἄρνηση οὐ, ὅταν φανερώνουν κάτι το πραγματικό και την ἄρνηση μή, ὅταν δηλώνουν κάτι το προσδοκώμενο ή μια πράξη που επαναλαμβάνεται στο παρελθόν (Μουμτζάκης, χ.χ.: 156-157).

Τέλος, το θεωρητικό πλαίσιο της Αρχαίας Ελληνικής στο Λύκειο προσεγγίζει με διεξοδικό τρόπο την εκφορά των χρονικών προτάσεων συνδέοντας άμεσα την ἐγκλιση με το μεταδιδόμενο νόημα. Συγκεκριμένα, τονίζεται ότι, ακολουθώντας τις υποθετικές, μπορούν να εκφέρονται με οριστική για τη δήλωση του πραγματικού, ενώ ὅταν επιδιώκεται η δήλωση του προσδοκώμενου ή ὅταν επαναλαμβάνεται κάτι στο παρόν ή στο μέλλον με αόριστο τρόπο, χρησιμοποιείται η υποτακτική (Μουμτζάκης, χ.χ.: 156-157). Ιδιαίτερη μνεία γίνεται για τη χρήση της ευκτικής (επαναληπτική), για τη δήλωση μιας επαναλαμβανόμενης πράξης στο παρελθόν. Ωστόσο, η θεωρία συμπληρώνεται με την επισήμανση πως οι χρονικές προτάσεις εκφέρονται με ευκτική, ὅταν θέλουν να δηλώσουν μια απλή σκέψη, χωρίς άμεση αναφορά σε συγκεκριμένη χρονική βαθμίδα (Μουμτζάκης, χ.χ.: 157).

Αναφορικά με τη Νεοελληνική Γλώσσα, η πορεία της θεωρητικής παρουσίασης των χρονικών προτάσεων στο Λύκειο είναι σταδιακή πορεία, καθώς εφορμά από την εξοικείωση φτάνοντας μέχρι την πλήρη κειμενική αφομοίωση. Συγκεκριμένα, στην Α' Λυκείου πραγματοποιείται αρχικά μια βασική επανάληψη δευτερευουσών προτάσεων, ὅπου, η θεωρία εντάσσεται στην ευρύτερη οργάνωση του λόγου και συνδέεται με τη συνοχή κειμένου, οργανώνοντας την αφήγηση πάνω στον άξονα του χρόνου. Στη συνέχεια, στη Β' Λυκείου η προσέγγιση διαφοροποιείται. Επιχειρείται η συντακτική ανάλυση με πιο συστηματικό τρόπο αλλά και η εμβάθυνση του φαινομένου εξετάζοντας τη λειτουργία τους στο κείμενο. Τέλος, στη Γ' Λυκείου δεν διδάσκονται εκ νέου, αφού πλέον οι μαθητές έχουν κατακτήσει τους βασικούς μηχανισμούς των χρονικών προτάσεων.

4.2.2 Παραδείγματα και ασκήσεις

Σύμφωνα με τα επίσημα σχολικά εγχειρίδια του Λυκείου, η κατηγορία των χρονικών προτάσεων παρουσιάζεται στα παρακάτω μαθήματα:

4.2.2.1. Νεοελληνική Γλώσσα Λυκείου

Στο Βιβλίο Νεοελληνικής Γλώσσας Έκφραση-Έκθεση για το γενικό λύκειο, αναθεωρημένη έκδοση, α' τεύχος (Τσολάκης κ.ά., χ.χ.: 264) στην Ενότητα: Αφήγηση, III. Οργάνωση του λόγου. Συνοχή κειμένου, οι χρονικές προτάσεις παρουσιάζονται ως άμεσα συσχετιζόμενες με τη συνοχή ενός κειμένου και ειδικότερα με τη συνοχή ενός αφηγηματικού κειμένου. Η θεωρία στη συγκεκριμένη ενότητα επισημαίνει, ότι οι σύνδεσμοι αποδίδουν νοηματική αλληλουχία σε ένα σύνολο προτάσεων τονίζοντας τη σημασία που έχει η χρήση διαρθρωτικών λέξεων και εκφράσεων, που σηματοδοτούν καθαρά τις σχέσεις συνοχής, δίνοντας ως παράδειγμα τα έπειτα, αργότερα, όταν κτλ. (που δηλώνουν χρονικές σχέσεις) (Τσολάκης κ.ά., χ.χ.: 264-265).

Η πρακτική εφαρμογή της θεωρίας επιτυγχάνεται μέσα από τις δραστηριότητες που ακολουθούν, όπου οι μαθητές καλούνται να μεταβούν από τη θεωρία στην πράξη. Ενδεικτικά, τους ζητείται ο εντοπισμός των λέξεων-κλειδιών (χρονικούς συνδέσμους, επιρρήματα κ.λπ.) που συνδέουν τα νοήματα και στη συνέχεια η συμπλήρωση ενός σχεδιαγράμματος, προκειμένου να κατανοηθεί με πρακτικό τρόπο η τοποθέτηση των γεγονότων στον άξονα του χρόνου (σε προτερόχρονο, σύγχρονο, υστερόχρονο) και πώς αυτή η χρονική αλληλουχία δημιουργεί τη συνοχή του αφηγήματος.

Θέμα – κεντρικό γεγονός κατά παράγραφο	Οργάνωση της αφήγησης γύρω από τον άξονα του χρόνου	Χρονική σχέση των γεγονότων
1η παράγραφος Ο τραυματισμός της 9χρονης μικρούλας Α. Μ. στην αμμουδιά σε παραθαλάσσιο θέρετρο.	• Το περιστατικό [...] συνέβη το περασμένο καλοκαίρι. • Η εννιάχρονη μικρούλα Α. Μ. έπαιζε στην αμμουδιά κάποιου παραθαλάσσιου θερέτρου, ενώ εκεί κοντά κάποιος ενήλικας συγγενής της ετοίμαζε τα σύνεργα υποβρύχιου ψαρέματος. (συνέχισε)	σύγχρονο (συνέχισε)
2η παράγραφος Μεταφορά του παιδιού σε νοσοκομείο της Θεσσαλονίκης και παραπομπή στο χειρουργείο.	(συνέχισε)	
3η παράγραφος Λεπτομέρειες από την εγχείριση. Η αφαίρεση της τρίαινας.	(συνέχισε)	
4η παράγραφος Κατάληξη επεισοδίου	(συνέχισε)	

Επίσης, με την άσκηση «Με τη φράση "Αποτέλεσμα ήταν" δηλώνεται η σχέση αιτίου-αποτελέσματος με την οποία συνδέονται τα προηγούμενα με τα επόμενα, ενώ συγχρόνως υποδηλώνεται και η χρονική σχέση των γεγονότων. Μπορείτε να βρείτε στο ίδιο κείμενο άλλη λέξη / φράση με παρόμοια λειτουργία;», οι μαθητές καλούνται να αναζητήσουν μέσα στο κείμενο άλλες διαρθρωτικές λέξεις ή φράσεις που έχουν διπλή λειτουργία και δηλώνουν τη λογική σύνδεση αιτίου-αποτελέσματος και να υποδηλώνουν παράλληλα, τη χρονική εξέλιξη των γεγονότων. Επίσης, εντοπίζεται και μία άσκηση αυτοαξιολόγησης και αυτοδιόρθωσης ζητώντας από τους μαθητές να τοποθετηθούν κριτικά απέναντι στο κείμενο.

Παράδειγμα 1

Να διαβάσετε μια από τις αφηγήσεις που γράψατε και να ελέγξετε τη συνοχή του κειμένου. Ποιους τρόπους έχετε χρησιμοποιήσει; Με ποιους τρόπους μπορείτε να βελτιώσετε τη συνοχή, αξιοποιώντας όσα πρόσφατα διδαχτήκατε;

Στο Βιβλίο Νεοελληνικής Γλώσσας Έκφραση-Έκθεση για το γενικό λύκειο, αναθεωρημένη έκδοση, β' τεύχος (Τσολάκης κ.ά., χ.χ.: 264) στην Ενότητα Η Είδηση, II. Η οργάνωση και η παρουσίαση της είδησης, 4. Συντακτικά στοιχεία στην Είδηση,

δ) Ο προσδιορισμός του χρόνου στην είδηση γίνεται σαφή αναφορά στη λειτουργία των χρονικών προτάσεων, ως επιρρηματικών προσδιορισμών. Οι χρονικές προτάσεις εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο του τρόπου προσδιορισμού του χρόνου στην είδηση (Τσολάκης κ.ά., χ.χ.: 47). Η δραστηριότητα που ακολουθεί εστιάζει στον τρόπο οργάνωσης του χρόνου μέσα σε ένα δημοσιογραφικό-αφηγηματικό κείμενο. Πριν από την εκφώνηση της άσκησης, το σχολικό εγχειρίδιο αποτυπώνει έναν αναλυτικό οδηγό για τον τρόπο οργάνωσης του χρόνου και τις παραμέτρους του (χρονική βαθμίδα, διάρκεια, αφετηρία, χρονικές σχέσεις), καθώς και τα γραμματικά μέσα που τις δηλώνουν. Οι μαθητές με βάση αυτόν τον οδηγό, καλούνται να λειτουργήσουν ερευνητικά: αφού μελετήσουν το κείμενο να εντοπίσουν τα εκφραστικά μέσα που αξιοποίησε ο δημοσιογράφος για να προσδιορίσει χρονικά την είδηση. Μάλιστα, η άσκηση συνδέει άμεσα τη νέα γνώση με την προηγούμενη βαθμίδα, παραπέμποντας ρητά στη Γραμματική του Γυμνασίου για επανάληψη.

Επίσης, στην Ενότητα Παρουσίαση-Κριτική, Ι. Παρουσίαση και κριτική ενός βιβλίου, 5. Απλή και διαδοχική υπόταξη, γίνεται σαφής αναφορά στη λειτουργία της υπόταξης, μέσω της οποίας αποδίδονται οι λογικές σχέσεις σε ένα σύνθετο νόημα. Η διαδοχική υπόταξη εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της πολύπλοκης σύνδεσης προτάσεων. Ακολουθεί μια δραστηριότητα που εστιάζει στην αντίθετη διαδικασία, δηλαδή στην άρση της υπόταξης και στη μετατροπή μιας σύνθετης περιόδου σε μια σειρά από κύριες προτάσεις. Το σχολικό εγχειρίδιο αποτυπώνει τα σταδιακά βήματα που ακολουθούνται για την ανακάλυψη των συστατικών στοιχείων της σύνδεσης αποκαλύπτοντας τις εσωτερικές τους σχέσεις. Οι μαθητές καλούνται και πάλι να λειτουργήσουν κριτικά και μέσα από τη μελέτη του κειμένου του Β. Βαρίκα να αναζητήσουν και να καταγράψουν τα συστατικά στοιχεία στα οποία αναλύεται η περίοδος. Αξιοσημείωτη είναι η σύνδεση της ενότητας με τις αποκτηθείσες γνώσεις της προηγούμενης βαθμίδας, παραπέμποντας ρητά στη διδασκαλία του Γυμνασίου για επανάληψη («Είδαμε στο Γυμνάσιο ότι...»).

4.2.2.2. Αρχαία Ελληνική Γλώσσα Λυκείου

Στα Αρχαία Ελληνικά (Γ' Λυκείου, Ανθρωπιστικών Σπουδών) και συγκεκριμένα στο Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής (Α', Β', Γ' Γενικού Λυκείου) (Μουμτζάκης, χ.χ.: 10-11) γίνεται λόγος αρχικά, στο Μέρος Πρώτο: Η πρόταση και οι όροι της, Κεφάλαιο Α: Τα είδη των προτάσεων, 3) Τα είδη των προτάσεων ως προς τη

σχέση τους με άλλες προτάσεις. Αναφέρεται η διάκριση α) κύριων ή ανεξάρτητων και β) δευτερευουσών ή εξαρτημένων. Δίνονται στοιχεία του ορισμού των δευτερευουσών προτάσεων και ένα παράδειγμα μιας πρότασης, η οποία αναλύεται προκειμένου να κατανοηθεί η έννοια της δευτερεύουσας και ο ρόλος της. Επίσης, επισημαίνεται ο τρόπος εισαγωγής μιας δευτερεύουσας πρότασης (υποτακτικοί σύνδεσμοι) και παραπέμπει σε επόμενο κεφάλαιο.

3) Τα είδη των προτάσεων ως προς τη σχέση τους με άλλες προτάσεις

Ως προς τη σχέση της με άλλες προτάσεις μια πρόταση λέγεται, όπως και στη ν.ε.:

α) **κύρια ή ανεξάρτητη**, όταν μπορεί να σταθεί μόνη της στο λόγο:

*Ἀγασίλαος κατέλιπεν ἐν τῇ Ἀσίᾳ Εὐξενὸν ἄρμωστήν.
Ταύτῃ ἔστω (= ἔτσι ας γίνει).
Μὴ θορυβεῖτε.*

Οι κύριες προτάσεις συνδέονται μεταξύ τους με τους παρατακτικούς συνδέσμους (συμπλεκτικούς, αντιθετικούς, διαχωριστικούς κτλ.). Βλ. παρατακτική σύνδεση προτάσεων §144 κ.ε.

β) **δευτερεύουσα ή εξαρτημένη**, όταν δεν μπορεί να σταθεί μόνη της, αλλά εξαρτάται από μίαν άλλη πρόταση την οποία και προσδιορίζει:

*Ἀγασίλαος κατέλιπεν ἐν τῇ Ἀσίᾳ Εὐξενὸν ἄρμωστήν, ἵνα δύναιτο διασφῆξιν τὰς πόλεις (= για να μπορεί να προστατεύει τις πόλεις).
Εἰ ταύτῃ τοῖς θεοῖς φίλον, ταύτῃ ἔστω.*

10

§§3.4

Η πρόταση: *ἵνα δύναιτο...* προσδιορίζει την κύρια πρόταση: *Ἀγασίλαος κατέλιπεν...* από την οποία και εξαρτάται.

Η πρόταση: *εἰ ταύτῃ τοῖς θεοῖς φίλον* προσδιορίζει την κύρια πρόταση: *ταύτῃ ἔστω* και από αυτήν εξαρτάται. Η δευτερεύουσα πρόταση με την πρόταση που προσδιορίζει συνδέεται με τους υποτακτικούς συνδέσμους (ειδικούς, αιτιολογικούς, τελικούς, υποθετικούς κτλ.) ή με αναφορικές αντωνυμίες και αναφορικά επιρρήματα ή με ερωτηματικές αντωνυμίες και ερωτηματικά επιρρήματα. Βλ. υποτακτική σύνδεση προτάσεων §153 κ.ε.

Σημείωση. Με παρατακτικούς συνδέσμους μπορεί να συνδέονται μεταξύ τους και δευτερεύουσες προτάσεις:

Εἰ ἅμα ἐλευθερὸς τ' εἴης καὶ πλούσιος γένοιτο, τίνας ἂν δέοις (= αν ήσουν ελεύθερος και μαζί γινόσουν και πλούσιος, από τι θα είχες ανάγκη;) (βλ. και §143γ).

Στο Μέρος Δεύτερο: Σύνδεση των προτάσεων, Κεφάλαιο Γ: Υποτακτική σύνδεση προτάσεων: Επιρρηματικές προτάσεις: ΣΤ' Χρονικές προτάσεις, πλέον η αναφορά γίνεται συγκεκριμένη. Στη σελίδα 128, αναφέρεται η υποτακτική υπόταξη και οι δευτερεύουσες προτάσεις δίνοντας απλά παραδείγματα προτάσεων και κάποιες επιπλέον λεπτομέρειες για τη λειτουργία τους. Ακολουθούν τα παραδείγματα των προτάσεων:

Παράδειγμα 2

Ἐτύγχανον λέγων ὅτι πολλαὶ καὶ καλαὶ ἐλπίδες ἡμῖν εἶεν σωτηρίας.

Παράδειγμα 2

Ἔστι Δίκης ὀφθαλμός ὃς τὰ πάνθ' ὀρᾷ.

Παράδειγμα 3

Μὴ σκόπει τί ἂν σε μάλιστα εὐφράνειεν, ἀλλὰ πῶς ἂν βελτίων τὴν ψυχὴν γένοιο.

Στο Κεφάλαιο Γ', Υποτακτική σύνδεση προτάσεων, Δ' Ονοματικές αναφορικές προτάσεις (βλ. αναφορικές προτάσεις) II. Επιρρηματικές Προτάσεις υπάρχει η ενότητα ΣΤ' Χρονικές προτάσεις (σελ. 156-159). Σε αυτήν παρουσιάζονται με λεπτομέρεια οι χρονικές προτάσεις, οι σύνδεσμοι εισαγωγής τους, οι εγκλίσεις εκφορά τους και αναλύεται η ιδιαίτερη περίπτωση του συνδέσμου *πρίν*. Στο τέλος παρατίθενται οι υποσημειώσεις α και β, όπου αντίστοιχα αναφέρονται στη δήλωση των χρονικών σχέσεων, αναφορικά με την κύρια και στην ταύτιση των χρονικών προτάσεων (κυρίως ὅσων εκφέρονται με υποτακτική ή ευκτική) με τις υποθετικές και την ιδιαίτερη αναφορά τους, ως χρονικές υποθετικές προτάσεις. Δίνονται παραδείγματα προτάσεων για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου.

Σημείωση α'. Μια χρονική πρόταση σε σχέση μ' αυτό που δηλώνει η κύρια πρόταση φανερώνει:

α) το σύγχρονο: *Ἦνίκα δέϊλη ἐγίγνετο, ἐφάνη κονιορτός.*

β) το προτερόχρονο:

Ὅταν εἰς Μήδους ἔλθω, οἶμαι ἐκείνους βραδίως νικήσειν (πρώτα θα έρθει και ύστερα θα τους νικήσει).

γ) το υστερόχρονο:

Βασιλεὺς ἐφάνη, πρίν καταλῦσαι τὸ στράτευμα πρὸς Ἄριστον (πρώτα φάνηκε ο βασιλιάς και ύστερα στάθμευσε το στράτευμα).

Σημείωση β'. Πολλές χρονικές προτάσεις (λ.χ. με υποτακτική ή ευκτική) ταυτίζονται με τις υποθετικές, γι' αυτό και εκφέρονται με τον ίδιο τρόπο. Οι προτάσεις αυτές ονομάζονται και **χρονικές υποθετικές προτάσεις**:

158

§174

Μαινόμεθα, ὁπότεν ὀργιζόμεθα (= όταν οργιζόμαστε ή αν οργιζόμαστε).

Κῦρος ἐθήρευν, ὁπότε βούλοιο γυμνάσαι ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς Ἴππους, (= όταν ήθελε νά... ή αν ήθελε να...).

4.3 Συγκριτική αποτίμηση της παρουσίας στα σχολικά βιβλία

Η συγκριτική μελέτη των σχολικών εγχειριδίων οδηγεί στη διαπίστωση μιας σαφούς διαφοροποίησης της διδακτικής μεθοδολογίας ανάμεσα στη διδασκαλία της Αρχαίας και της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Στη Νέα Ελληνική η προσέγγιση χαρακτηρίζεται από μια κειμενοκεντρική οπτική, όπου οι χρονικές προτάσεις αναλύονται ως οργανωτικά δομικά στοιχεία του λόγου και της συνοχής. Το φαινόμενο των χρονικών προτάσεων δεν εστιάζει στη στείρα απομνημόνευση κανόνων, αλλά προτάσσει τη λειτουργική ένταξη αυτών σε αυθεντικά κείμενα. Από την άλλη, στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα η προσέγγιση είναι αυστηρά γραμματοκεντρική με εστίαση στην απαρίθμηση των συνδέσμων εισαγωγής και την ανάλυση των εγκλίσεων με τις οποίες εκφέρονται οι χρονικές προτάσεις.

Στο Συντακτικό του Μουμτζάκη για την Αρχαία Ελληνική Γλώσσα, γίνεται λόγος και για τη συντακτική ταύτιση των χρονικών προτάσεων με τις υποθετικές. Μάλιστα, ονομάζει αυτές χρονικές υποθετικές προτάσεις. Το συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο προϋποθέτει μια βαθιά γνώση του συστήματος των εγκλίσεων και των σημασιολογικών αποχρώσεων, που προσδίδει η κάθε έγκλιση στο νόημα της πρότασης. Ο Τσολάκης, στην αντίπερα όχθη, στο εγχειρίδιο της Νεοελληνικής Γλώσσας αναδεικνύει τη σύνδεση των χρονικών προτάσεων με την αφήγηση και την είδηση, αναδεικνύοντας την επιρρηματική τους λειτουργία. Το βάρος στη συγκεκριμένη περίπτωση πέφτει στο να κατανοηθεί η νοηματική αλληλουχία και δεν εξαντλείται στην τυπική και μηχανική αναγνώριση των μορφολογικών τύπων των ρημάτων.

Και για τα δύο μαθήματα το κοινό σημείο αναφοράς είναι η διδασκαλία των χρονικών σχέσεων αναφορικά με την κύρια πρόταση, δηλαδή του σύγχρονου, του προτερόχρονου και του υστερόχρονου. Στην Αρχαία Ελληνική οι σχέσεις αυτές δεικνύονται με συγκεκριμένους συνδέσμους και εγκλίσεις, ενώ στη Νέα Ελληνική, οι χρονικές σχέσεις ανάγονται σε εργαλεία δόμησης του κειμένου. Διαπιστώνεται μια σύγκλιση, η οποία καθιστά δυνατή τη συνειδητοποίηση της διαχρονικής συνέχειας της γλώσσας, παρά τις όποιες αποκλίσεις στη μεθοδολογία, που επιβάλλονται από τη διαφορετική βαθμίδα εκπαίδευσης. Η θεωρία της Νέας Ελληνικής στις τάξεις του Λυκείου εστιάζει στη λειτουργία μέσα στο κείμενο και τις σημασιολογικές σχέσεις. Μάλιστα, στην τάξη της Β' Λυκείου εισάγεται το πολύπλοκο φαινόμενο της διαδοχικής υπόταξης, η οποία στην Νέα Ελληνική Γλώσσα συναρτάται με την απόδοση σύνθετων

νοημάτων. Η θεωρία δηλαδή, διαπερνά την απλή σύνδεση και αναδεικνύει πως μια δευτερεύουσα πρόταση μπορεί να στηρίξει άλλες προτάσεις με αποτέλεσμα τη δημιουργία πυκνών κειμενικών δομών. Στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα, αναδεικνύεται η ιδιάζουσα συντακτική πολυπλοκότητα του συνδέσμου *πρίν* και τον τρόπο που η άρνηση επιδρά στην εκφορά της κύριας πρότασης. Στις τάξεις του Λυκείου, λοιπόν, επιχειρείται η εμβάθυνση διαφορετικών πτυχών της κατηγορίας των χρονικών προτάσεων, ανάλογα αν πραγματεύεται το νεοελληνικό κείμενο ή το αρχαίο πρωτότυπο.

Τέλος, η συγκριτική αποτίμηση δείχνει ότι οι δραστηριότητες και οι ασκήσεις στα βιβλία της Νεοελληνικής Γλώσσας επιδιώκουν την ώθηση των μαθητών προς τη διερεύνηση και την αυτονομία, κατά τη διαπραγμάτευση των κειμένων εντοπίζοντας εκφραστικά μέσα. Στα Αρχαία Ελληνικά, ωστόσο διαπιστώνεται η εφαρμογή κανόνων, προκειμένου οι μαθητές να μεταφράσουν και να αναγνωρίσουν συντακτικά τα φαινόμενα, παραμένοντας σε ένα μονοδιάστατο, παραδοσιακό μαθησιακό πλαίσιο. Επίσης, εμφανής είναι η σύνδεση με τις γνώσεις του Γυμνασίου, καθώς τα σχολικά εγχειρίδια του Λυκείου παραπέμπουν με ρητές προτροπές σε κατακτηθείσες γνώσεις για επανάληψη. Με τον τρόπο αυτό, διαμορφώνεται ένα πλαίσιο κλιμακούμενης δυσκολίας, προκειμένου οι μαθητές να διευκολυνθούν στην κατάκτηση του φαινομένου, μέχρι την ολοκλήρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

4.4 Πιθανές δυσκολίες στη διδακτική προσέγγιση

Σημαντικές δυσκολίες προκύπτουν από τη διδασκαλία των χρονικών προτάσεων στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα. Οι δυσκολίες αυτές απορρέουν κυρίως από το πολύπλοκο εγκλιτικό σύστημα εκφοράς των προτάσεων. Συχνά, είναι δυσδιάκριτη για τους μαθητές η κατανόηση των λεπτών σημασιολογικών διαφορών ανάμεσα στο πραγματικό, στο προσδοκώμενο και στην αόριστη επανάληψη του χρόνου. Η χρήση του αοριστολογικού *ἄν* και η μεταβολή των συνδέσμων σε μορφές, όπως *ὅταν* ή *ἐπειδὴν*, προκαλεί μια επιπλέον δυσκολία και μορφολογική σύγχυση. Η ικανότητα της ακριβούς αντιστοίχισης μεταξύ της έγκλισης και του είδους της χρονικής σχέσης προϋποθέτει υψηλή γλωσσική ετοιμότητα, την οποία οι μαθητές πολλές φορές δεν διαθέτουν.

Ιδιαίτερες δυσκολίες αναδύονται και από τη σύνταξη του συνδέσμου *πρίν*, καθώς διαπιστώνεται ριζική διαφοροποίηση, η οποία εξαρτάται από την αποφαιτικότητα ή την

καταφατικότητα της κύριας πρότασης. Η επιλογή που καλούνται να κάνουν οι μαθητές δεν βρίσκει αντιστοιχία στη σύγχρονη γλώσσα με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν δυσκολία στην κατάκτηση του φαινομένου. Επίσης, η σπανιότητα στην εμφάνιση ορισμένων δομών ή η έλξη της έγκλισης από την κύρια πρόταση δυσχεραίνουν τη συντακτική αναγνώριση από τους μαθητές. Οι εξαιρέσεις που καλούνται να απομνημονεύσουν δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές από τα παιδιά και φαντάζουν αυθαίρετες, καθώς δεν συνοδεύονται από την κατάλληλη ιστορική επεξήγηση.

Επιπρόσθετα, καθώς οι χρονικές προτάσεις γειτνιάζουν νοηματικά με τις υποθετικές προκαλούνται προβλήματα ερμηνείας των κειμένων, γεγονός που καθιστά τον όρο χρονικοϋποθετικές προτάσεις ιδιαίτερα κρίσιμο, πρωτίστως όμως στη μελέτη της Αρχαίας Ελληνικής. Η αναγκαιότητα του όρου αυτού στο αρχαιοελληνικό σύστημα προκύπτει από το γεγονός ότι η ταύτιση των προτάσεων αυτών δεν είναι μόνο σημασιολογική, αλλά και αυστηρά μορφοσυντακτική: εκφέρονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που εκφέρονται και οι υποθετικές (όπως με υποτακτική και το αοριστολογικό *ἂν* ή με ευκτική), ακολουθώντας πιστά τα είδη των υποθετικών λόγων. Επομένως, η αναγνώριση της διπλής τους λειτουργίας αποτελεί προϋπόθεση, που αναπόφευκτα επηρεάζει τόσο τη μετάφραση όσο και τη συντακτική ανάλυση, με την ασάφεια στα όριά τους να οδηγεί συχνά τους μαθητές σε λάθος εκτιμήσεις. Αντιθέτως, αν και στη Νέα Ελληνική εξακολουθούν σαφώς να υπάρχουν προτάσεις με διπλή, χρονική και υποθετική, σημασία (όπως π.χ. με τους συνδέσμους *όταν* ή *άμα*), η μορφοσυντακτική απλοποίηση και η εγκατάλειψη του περίπλοκου εγκλιτικού συστήματος, αλλά και η γλωσσική διαίσθηση των φυσικών ομιλητών, καθιστούν την αυστηρή γραμματική κατηγοριοποίησή τους ως χρονικοϋποθετικές λιγότερο αναγκαία για την ερμηνεία και την παραγωγή του λόγου.

Στη Νεοελληνική Γλώσσα, δυσκολίες μπορεί να παρατηρηθούν στον τρόπο με τον οποίο οι μαθητές κατανοούν τη διαδοχική υπόταξη και την ικανότητα άρσης αυτής, προκειμένου να αναδυθούν τα συστατικά στοιχεία. Οι μαθητές ίσως αδυνατούν να προχωρήσουν στη διάκριση του τρόπου με τον οποίο μια πρόταση μπορεί να εξαρτάται από μία άλλη δευτερεύουσα, χωρίς να χάσει τον ειρμό του συνολικού νοήματος. Επιπλέον, είναι απαιτητική και η μετάβαση από τη θεωρία των διαρθρωτικών λέξεων στην ενεργητική παραγωγή λόγου, καθώς απαιτούνται πολύπλοκες νοητικές διεργασίες, που δεν είναι εύκολο να κατακτηθούν. Ειδικότερα, η οργάνωση του χρόνου

στην είδηση αποτελεί μια διαδικασία που απαιτεί μεγάλη εκφραστική ακρίβεια, γεγονός που συχνά δυσχεραίνει τους μαθητές στην πρακτική εφαρμογή, με αποτέλεσμα να καταφεύγουν ενίοτε στη χρήση πιο απλουστευμένων συντακτικών δομών.

Τέλος, η συνεχής παραπομπή των σχολικών εγχειριδίων του Λυκείου σε θεωρητικές γνώσεις του Γυμνασίου, αν και γίνεται για λόγους υπενθύμισης, υποδηλώνει ότι το φαινόμενο των χρονικών προτάσεων συχνά δεν έχει κατακτηθεί πλήρως από τους μαθητές στις προηγούμενες τάξεις. Στο Λύκειο, η σταδιακή εμβάθυνση που επιχειρείται προϋποθέτει την ύπαρξη γερών θεμελίων. Καθώς οι μαθητές καλούνται πλέον να λειτουργήσουν ερευνητικά μέσα στα κείμενα, αναζητώντας για παράδειγμα τους τρόπους οργάνωσης του χρόνου, η προσπάθειά τους αυτή μπορεί να αποβεί χαοτική. Εφόσον δεν έχουν αφομοιώσει τη βασική συντακτική θεωρία ή την έχουν λησμονήσει, η κειμενική ανάλυση καθίσταται εξαιρετικά δυσχερής, ιδιαίτερα όταν απουσιάζουν σαφείς διδακτικοί στόχοι, που να γεφυρώνουν τα κενά τους.

Κεφάλαιο 5: Διδακτική πρόταση για τη διδασκαλία των χρονικών προτάσεων

5.1 Διδακτικοί στόχοι

Η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση θέτει ως στόχο την απομάκρυνση από την παραδοσιακή και τυπολογική διδασκαλία της γραμματικής, η οποία πολύ συχνά εξαντλείται στην απλή και στείρα απομνημόνευση των κανόνων. Μια τέτοια πρακτική συνήθως οδηγεί σε μια επιφανειακή και όχι βαθύτερη και ουσιαστική μάθηση. Με βάση τη σημασία που έχουν οι χρονικές προτάσεις, ως εργαλείο οργάνωσης της αφήγησης και του χρόνου, η παρέμβαση θέτει τους παρακάτω στόχους για τους μαθητές:

1. κατανόηση της γλώσσας ως μια δυναμικά εξελισσόμενη οντότητα με αδιάσπαστη λειτουργική συνέχεια, όπου διαπιστώνεται λειτουργική σύνδεση και αλληλεπίδραση κατά τη μετάβαση από το γλωσσικό σύστημα της Αρχαίας σε αυτό της Νέας Ελληνικής (ανάπτυξη μεταγλωσσικής επίγνωσης)
2. διάκριση των χρονικών σχέσεων (προτερόχρονο, σύγχρονο, υστερόχρονο) και κατανόηση της διαφοροποίησης του νοήματος (πραγματικό, προσδοκώμενο, επαναλαμβανόμενο) με βάση την εγκλιτική επιλογή (οριστική, υποτακτική, ευκτική) (δομική και σημασιολογική αναγνώριση)
3. αξιοποίηση των χρονικών προτάσεων, ως διαρθρωτικών στοιχείων για την παραγωγή ενός δομημένου και συνεκτικού γραπτού λόγου (κειμενική συνοχή)
4. ενεργητική εμπλοκή στη μαθησιακή διδασκαλία και χρήση ψηφιακών, διαδραστικών και συνεργατικών εργαλείων (ψηφιακός γραμματισμός).

5.2 Σχεδιασμός διδακτικής παρέμβασης

Η προτεινόμενη διδακτική παρέμβαση στηρίζεται στην ανακαλυπτική και ομαδοσυνεργατική μέθοδο διδασκαλίας. Προτείνεται ο χωρισμός των μαθητών σε ανομοιογενείς ομάδες, προκειμένου η γνώση να οικοδομηθεί μέσω της αλληλεπίδρασης, της ανταλλαγής των απόψεών τους και της επίλυσης προβλημάτων. Το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο της παρούσας διδακτικής πρότασης είναι η συγκριτική μελέτη παράλληλων κειμένων (αρχαίο πρωτότυπο κείμενο και νεοελληνική μετάφραση). Η μέθοδος αυτή θα επιτρέψει τη βιωματική παρατήρηση των γλωσσικών

αλλαγών. Επιπρόσθετα, η ενσωμάτωση των ψηφιακών εφαρμογών (όπως είναι οι ψηφιακοί πίνακες συνεργασίας και τα εκπαιδευτικά παιχνίδια) ανάγουν τη σύνταξη σε ένα ενδιαφέρον πεδίο έρευνας για τους μαθητές. Ο εκπαιδευτικός αναλαμβάνει τον ρόλο του διευκολυντή της εκπαιδευτικής διαδικασίας, προκειμένου οι μαθητές να κατακτήσουν τη γνώση.

Οι εφαρμογές που επιλέχθηκαν, Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης και Padlet, δεν είναι μια τυχαία επιλογή, αλλά έχει ως θεωρητικό υπόβαθρο τις σύγχρονες παιδαγωγικές προσεγγίσεις, οι οποίες ανάγουν τις Νέες Τεχνολογίες σε εκπαιδευτικό εργαλείο. Μέσα από την έρευνα και τη μελέτη παρόμοιων εργασιών, οι οποίες αξιοποίησαν ψηφιακά εργαλεία και εκπαιδευτικές εφαρμογές (π.χ. Quizlet, Wordwall) για τη διδασκαλία συντακτικών φαινομένων, διαπιστώθηκε ότι αυτά τα εργαλεία μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές, ώστε να εμπλακούν ενεργά και βιωματικά στη διδακτική διαδικασία αίροντας τους φραγμούς της παραδοσιακής διδασκαλίας. Από τα βασικότερα πλεονεκτήματα τέτοιων παρεμβάσεων είναι η συμμετοχή περισσότερων μαθητών, ακόμη και των πιο αδύναμων, οι οποίοι εμφάνιζαν δυσκολίες στο πλαίσιο της παραδοσιακής διδασκαλίας (Σαραντίδου, 2026: 56). Επιπλέον, μέσα από την αξιοποίηση των ψηφιακών μέσων ενισχύεται η ομαδοσυνεργατική δράση των παιδιών και η γνώση οικοδομείται μέσα από την αλληλεπίδρασή τους (Μπούκα, 2025: 24). Παρόμοια και εμείς, λοιπόν, προτείνουμε την υιοθέτηση των ψηφιακών εργαλείων Google Forms και Padlet για τη διδασκαλία των χρονικών προτάσεων, προκειμένου η σύνταξη να αναχθεί σε ένα ελκυστικό πεδίο έρευνας και διαπραγμάτευσης για τους μαθητές.

5.3 Δραστηριότητες και παραδείγματα

Στο Γυμνάσιο, η διδασκαλία των δευτερευουσών προτάσεων έχει ιδιαίτερη σημασία για τη γλωσσική ανάπτυξη των μαθητών. Οι μαθητές δεν εστιάζουν στην απλή αναγνώριση λέξεων και στην κατανόηση της λογικής σύνδεσης των προτάσεων για τη δημιουργία ενός συνεκτικού κειμένου. Αναδεικνύεται πως οι χρονικές προτάσεις δομούν τον αφηγηματικό λόγο. Ο συγκεκριμένος σχεδιασμός οργανώνεται διακριτά για το μάθημα της Αρχαίας και της Νέας ελληνικής. Ωστόσο, κύριος στόχος είναι να αναδειχθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές των δύο συστημάτων και να συνδεθούν διαθεματικά τα δύο μαθήματα.

Στη Νέα Ελληνική Γλώσσα, κύριος στόχος είναι η απομάκρυνση από τη στείρα αποστήθιση των χρονικών συνδέσμων (ενώ, αφού, όταν, πριν κ.λπ.) και η εστίαση στη λειτουργική αξία αυτών μέσα στον λόγο. Σύμφωνα με το περιεχόμενο των αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών, οι μαθητές καλούνται να συνειδητοποιήσουν πως μεταβάλλεται η χρονική σχέση των γεγονότων (προτερόχρονο, σύγχρονο, υστερόχρονο) μέσα από την επιλογή του χρονικού συνδέσμου. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός προτείνεται η δραστηριότητα: Ανασύνθεση Κειμένου. Οι μαθητές, οι οποίοι έχουν χωριστεί σε μικρές ομάδες καλούνται να επεξεργαστούν ένα μικρό κείμενο, στο οποίο οι περίοδοι έχουν τοποθετηθεί ανακατεμένα. Οι μαθητές καλούνται να ανακαλύψουν τη χρονική αλληλουχία της ιστορίας. Αυτό μπορούν να το πετύχουν μόνο αν στηριχθούν στους χρονικούς συνδέσμους/δείκτες των επιρρηματικών προτάσεων. Στη συνέχεια, συμπληρώνεται το παρακάτω Φύλλο Εργασίας, όπου οι προτάσεις κατατάσσονται σύμφωνα με τη χρονική βαθμίδα που εκφράζουν. Αφού οι μαθητές ολοκληρώσουν τη συμπλήρωση του Πίνακα, ο εκπαιδευτικός τους προτρέπει να πειραματιστούν με την αντικατάσταση των χρονικών συνδέσμων. Μέσω αυτής της διαδικασίας, καθίσταται δυνατή η βιωματική αντίληψη της λειτουργίας των χρονικών προτάσεων, ως εργαλείων με τα οποία ο συγγραφέας σκηνοθετεί τον αφηγηματικό χρόνο.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Μάθημα: Νεοελληνική Γλώσσα (Γυμνάσιο)

Θέμα: Η λειτουργία των χρονικών προτάσεων στον άξονα του χρόνου

Οδηγία 1: Στο παρακάτω κείμενο, οι προτάσεις βρίσκονται σε ανακατεμένη σειρά. Αφού βρείτε τη σωστή αλληλουχία της ιστορίας βασιζόμενοι στους χρονικούς συνδέσμους, εντοπίστε τις χρονικές προτάσεις και συμπληρώστε τον παρακάτω πίνακα, σημειώνοντας στην τελευταία στήλη αν δηλώνουν προτερόχρονο, σύγχρονο ή υστερόχρονο.

Κείμενο προς ανασύνθεση (Οι προτάσεις είναι ανακατεμένες):

(α) Πριν προλάβουν να ειδοποιήσουν τον διοικητή για το νέο εύρημα, το τηλέφωνο του τμήματος χτύπησε ξαφνικά. (β) Ο ένοχος θα οδηγηθεί τελικά στη δικαιοσύνη, όταν ολοκληρωθεί η εργαστηριακή εξέταση των στοιχείων. (γ) Αφού ο άγνωστος άνδρας αποχώρησε βιαστικά από το κτίριο, το περιπολικό της αστυνομίας έφτασε στο σημείο. (δ) Καθώς οι αστυνομικοί ερευνούσαν τον σκοτεινό χώρο, ανακάλυψαν ένα κρυμμένο όπλο.

Δευτερεύουσα Πρόταση	Χρονική	Χρονικός Σύνδεσμος	Χρονική Σχέση (Τι έγινε πρώτο;)
1.			
2.			
3.			
4.			

Οδηγία 2 - Ερώτηση Εμβάθυνσης: Τι θα συνέβαινε στο νόημα της ιστορίας (στη χρονική αλληλουχία των γεγονότων) αν στην πρόταση (γ) αντικαθιστούσαμε τον χρονικό σύνδεσμο «Αφού» με τον σύνδεσμο «Ενώ»;

Απάντηση:

Εικόνα 1: Φύλλο Εργασίας 1 για τη λειτουργία των χρονικών προτάσεων στον άξονα του χρόνου

Στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα, οι μαθητές καλούνται να εξοικειωθούν με ένα συντακτικό σύστημα, το οποίο τους δυσκολεύει αρκετά, καθώς δεν τους είναι οικείο. Εν τούτοις, η διδασκαλία των δευτερευουσών προτάσεων αναδεικνύεται, ως ιδανικό πεδίο μελέτης για την κατανόηση της γλωσσικής αλλαγής. Αντί η διδασκαλία να επικεντρωθεί στη θεωρητική παράθεση κανόνων και οδηγιών, προτείνεται μια δραστηριότητα συγκριτικής μελέτης του πρωτότυπου αρχαίου κειμένου και της νεοελληνικής του μετάφρασης. Αρχικά, δίνονται στις ομάδες των μαθητών επιλεγμένες περίοδοι από τα σχολικά εγχειρίδια και δίπλα τους η νεοελληνική τους απόδοση. Στη συνέχεια, οι μαθητές καλούνται να μελετήσουν τη νεοελληνική απόδοση του αρχαίου κειμένου και να εντοπίσουν ποια αρχαία λέξη αντιστοιχεί στον σύγχρονο χρονικό σύνδεσμο. Με την ολοκλήρωση της δραστηριότητας και την παρουσίαση αυτής στην ολομέλεια, ο εκπαιδευτικός προτρέπει τα παιδιά να παρατηρήσουν και να αναφέρουν τα στοιχεία της γλωσσικής εξέλιξης. Για παράδειγμα, παρατηρούν ότι

- το *ἕως ἄν* εξελίχθηκε στο *έως ότου*
- το *ὅτε* έχει στενή συγγένεια με το σύγχρονο *όταν*
- το *ἐπεὶ* έχει αντικατασταθεί από το *αφού*.

Η διαδικασία αυτή μετατρέπει τη γραμματικής της Αρχαίας Ελληνικής από ένα στείο σύνολο κανόνων σε ένα ζωντανό πεδίο μελέτης και παρατήρησης της ιστορίας της Ελληνικής Γλώσσας και των αλλαγών της στην πορεία του χρόνου.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Μάθημα: Αρχαία Ελληνική Γλώσσα (Γυμνάσιο)

Θέμα: Ανακαλύπτοντας τους χρονικούς συνδέσμους του παρελθόντος

Οδηγία 1: Διαβάστε προσεκτικά τα αποσπάσματα από τα αρχαία κείμενα και συγκρίνετέ τα με τη νεοελληνική τους μετάφραση. Βρείτε ποιος αρχαίος σύνδεσμος αντιστοιχεί στον νεοελληνικό χρονικό σύνδεσμο και συμπληρώστε τα κενά στον πίνακα.

Αρχαίο Κείμενο	Νεοελληνική Μετάφραση	Αρχαίος Χρονικός Σύνδεσμος	Νεοελληνικός Χρονικός Σύνδεσμος
«...μήπω τοὺς τῶν κατηγορῶν λόγους ἡγεῖσθαι πιστούς, πρὶν ἂν καὶ ἡμεῖς εἴπωμεν.»	«...να μην θεωρείτε αξιόπιστα τα λόγια των κατηγορών, πριν να μιλήσουμε κι εμείς.»		
«...ἔως ἂν οἱ ἐκ Λακεδαιμόνος ἦκωσιν.»	«...μέχρι να έρθουν αυτοί από τη Σπάρτη.»		
«Ὅτε ἀκούοιτε τοὺς ἐν ἄστει...»	«Όταν ακούγατε αυτούς στην πόλη...»		
«Ἐπεὶ ταῦτα εἶπεν, ἀπήει.»	«Αφού είπε αυτά τα λόγια, έφυγε.»		

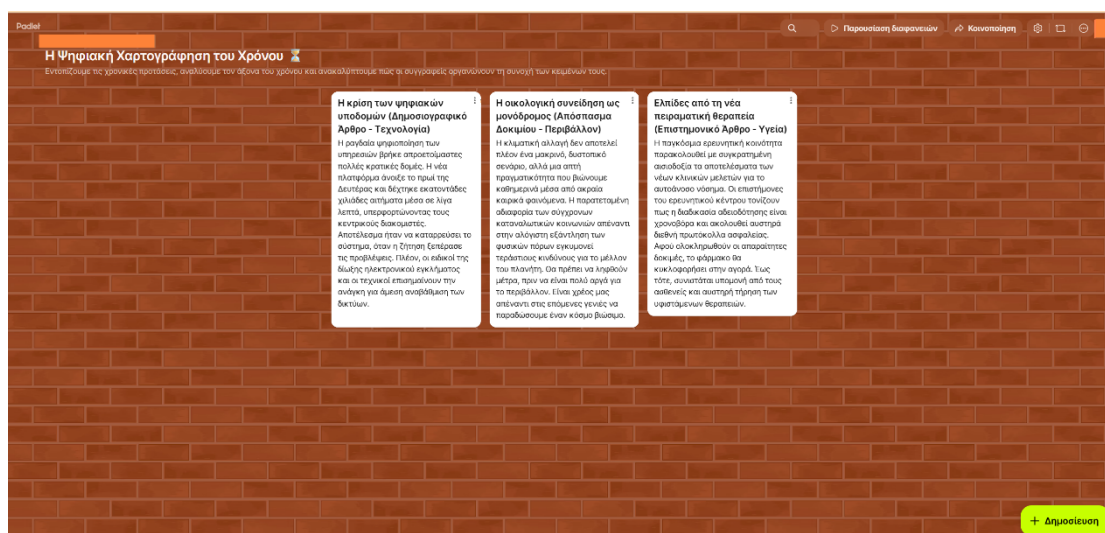
Οδηγία 2 - Συμπέρασμα: Παρατηρώντας τους παραπάνω συνδέσμους, ποιοι από τους αρχαίους χρονικούς συνδέσμους χρησιμοποιούνται (έστω και παραλλαγμένοι) μέχρι σήμερα και ποιοι έχουν χαθεί εντελώς (γλωσσική αλλαγή);

Απάντηση:

Εικόνα 2: Φύλλο Εργασίας 2 για την ανακάλυψη των χρονικών συνδέσμων

Στο Λύκειο, παρατηρείται αισθητή διαφοροποίηση της φιλοσοφίας της διδασκαλίας των δευτερευουσών προτάσεων. Με το σκεπτικό ότι οι μαθητές έχουν κατανοήσει και κατακτήσει τον μηχανισμό αναγνώρισής τους από το Γυμνάσιο προχωράνε στην εμβάθυνση των χρονικών προτάσεων, προκειμένου να κατανοήσουν τη λειτουργική τους αξία. Σκοπός της διδασκαλίας είναι η συστηματική ανάλυση των χρονικών προτάσεων και η σύνδεσή τους με την οργάνωση του λόγου και τη μεταγλωσσική επίγνωση.

Στη Νέα Ελληνική Γλώσσα, η διδασκαλία έχει κειμενοκεντρικό χαρακτήρα και πλέον, οι χρονικές προτάσεις προσεγγίζονται ως διαρθρωτικοί δείκτες της συνοχής ενός κειμένου, τοποθετώντας τα γεγονότα στον άξονα του χρόνου (σύγχρονο, προτερόχρονο, υστερόχρονο). Παράλληλα, γίνεται διερεύνηση, κυρίως σε πιο απαιτητικά κείμενα του τρόπου με τον οποίο η χρονική πρόταση δηλώνει και τη σχέση αιτίου-αποτελέσματος. Η δραστηριότητα που προτείνεται αξιοποιεί την ψηφιακή εφαρμογή Padlet. Οι μαθητές εργαζόμενοι σε ομάδες και δουλεύοντας από τους υπολογιστές τους, επισκέπτονται τον τοίχο του Padlet, στον οποίο έχουν αναρτηθεί τρία διαφορετικά μικροκείμενα (ένα αφηγηματικό, ένα δημοσιογραφικό, ένα δοκιμιακό). Μέσα από την ανάγνωση των κειμένων λειτουργούν ως αναλυτές κειμένων, καθώς καλούνται να εντοπίσουν τις χρονικές προτάσεις και με τη χρήση ψηφιακών βελών (arrows) και ετικετών (tags), να δείξουν πώς ο συγγραφέας οργάνωσε τη σκέψη του.

Εικόνα 3: Στιγμιότυπο από τον ψηφιακό τοίχο Padlet για την ανάλυση κειμένων

Στη συνέχεια και μετά την ολοκλήρωση της δραστηριότητας στο Padlet, οι μαθητές μεταφέρουν τις απαντήσεις τους στο παρακάτω Φύλλο Εργασίας. Μέσω αυτής της ψηφιακής και διαδραστικής δραστηριότητας, οι μαθητές οπτικοποιούν τη γνώση και αντιλαμβάνονται ότι οι χρονικές προτάσεις δεν είναι μεμονωμένοι γραμματικοί όροι, αλλά δομικά στοιχεία που συνθέτουν τη λογική αλληλουχία και τη συνοχή του επιχειρήματος.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Μάθημα: Νεοελληνική Γλώσσα (Λύκειο)

Θέμα: Η ψηφιακή χαρτογράφηση του χρόνου (χρονική αλληλουχία και κειμενική συνοχή)

Ψηφιακό Εργαλείο: Padlet

Οδηγία: Μελετήστε προσεκτικά τις τρεις (3) αναρτήσεις (posts) που βρίσκονται στον ψηφιακό πίνακα (Padlet) της τάξης μας. Εντοπίστε σε κάθε κείμενο τη χρονική πρόταση και τον εισαγωγικό της σύνδεσμο. Στη συνέχεια, συμπληρώστε τον παρακάτω πίνακα, προσδιορίζοντας τη χρονική βαθμίδα (προτερόχρονο, σύγχρονο, υστερόχρονο) και γράψτε ένα σύντομο δικό σας σχόλιο (ως αναλυτές κειμένου) για το πώς η συγκεκριμένη πρόταση βοηθά στη συνοχή του κειμένου (π.χ. προσέξτε μήπως σε κάποια περίπτωση ο χρόνος κρύβει μέσα του και σχέση αιτίας).

Ανάρτηση (Padlet)	Χρονική Πρόταση & Σύνδεσμος	Χρονική Βαθμίδα (Προτερόχρονο, Σύγχρονο, Υστερόχρονο)	Λειτουργία στο κείμενο (Ψηφιακό Σχόλιο Μαθητών - Αιτιολόγηση)
Κείμενο 1 (Δημοσιογραφικό)			
Κείμενο 2 (Επιστημονικό)			
Κείμενο 3 (Δοκιμιακό)			

Εικόνα 4: Φύλλο Εργασίας 3-Πίνακας απαντήσεων

Στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και ιδιαίτερα κατά τη διδασκαλία αυτής στην Γ' Λυκείου, οι απαιτήσεις αυξάνονται. Η διδασκαλία δεν εξαντλείται στον απλό εντοπισμό των χρονικών προτάσεων, αλλά επικεντρώνεται στην πλήρη κατανόηση της εκφοράς τους, με βάση την έγκλιση, σε συνάρτηση με το νόημα που θέλουν να μεταδώσουν. Οι μαθητές πρέπει να αντιληφθούν τι δηλώνεται από κάθε έγκλιση: οριστική=πραγματικό, υποτακτική=προσδοκώμενο, ευκτική (του πλαγίου λόγου ή η επαναληπτική)= αβέβαιο, απλή σκέψη ή επανάληψη. Παράλληλα, εμφανίζονται και συντακτικές ιδιαιτερότητες στους χρονικούς συνδέσμους, όπως για παράδειγμα στον σύνδεσμο *πρίν*, ο οποίος διαφοροποιείται στον τρόπο σύνταξής του. Αντί ο εκπαιδευτικός να προβεί σε μια παραδοσιακή άσκηση μετατροπής αξιοποιεί την παιγνιώδη μάθηση δημιουργώντας ένα Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης στην πλατφόρμα Google Forms. Οι μαθητές εργάζονται ανά ζεύγη και προσπαθούν να αποδράσουν από τα ψηφιακά δωμάτια, αφού πρώτα επιλύσουν έναν συντακτικό γρίφο, που αναφέρεται στις χρονικές προτάσεις βρίσκοντας τον σωστό κωδικό εξόδου/τη σωστή απάντηση. Σε κάθε λάθος απάντηση δίνεται και ένα μήνυμα ανατροφοδότησης, προκειμένου να ξαναπροσπαθήσουν. Οι μαθητές οδηγούνται στο επόμενο δωμάτιο μόνο εάν δώσουν τη σωστή απάντηση.

Αφού ολοκληρώσουν τις δραστηριότητες στο Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης θα συμπληρώσουν τις απαντήσεις τους και στο Φύλλο Εργασίας που ακολουθεί.

Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης: Ο Γρίφος του Χρόνου

Γρίφος 1ος: Οι Εγκλίσεις του Χρόνου

* Υποδεικνύει απαιτούμενη ερώτηση

Αντιστοιχίστε τις χρονικές προτάσεις με το νόημα που εκφράζει η εγκλίση τους: *

1. Πραγματικό	2. Προσδοκώμενο	3. Επαναληπτικό/
Απλή σκέψη:	α. Έπει δὲ ἦλθε... (Οριστική)	
β. Ἐπειδὴν ἦκωσι... (Υποτακτική)	γ. Ὅποτε ἔλθοι... (Ευκτική)	

Γράψτε τον τριψήφιο κωδικό που προκύπτει από τη σωστή σειρά (π.χ. 321)

Η απάντησή σας

[Επόμενο](#) [Εκκαθάριση φόρμας](#)

Εικόνα 5: Στιγμιότυπο 1 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης

Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης: Ο Γρίφος του Χρόνου

Γρίφος 1ος: Οι Εγκλίσεις του Χρόνου

* Υποδεικνύει απαιτούμενη ερώτηση

Αντιστοιχίστε τις χρονικές προτάσεις με το νόημα που εκφράζει η εγκλίση τους: *

1. Πραγματικό	2. Προσδοκώμενο	3. Επαναληπτικό/
Απλή σκέψη:	α. Έπει δὲ ἦλθε... (Οριστική)	
β. Ἐπειδὴν ἦκωσι... (Υποτακτική)	γ. Ὅποτε ἔλθοι... (Ευκτική)	

Γράψτε τον τριψήφιο κωδικό που προκύπτει από τη σωστή σειρά (π.χ. 321)

213

 Η πόρτα παραμένει κλειδωμένη! Θυμήσου: Η Οριστική δηλώνει το πραγματικό.

[Επόμενο](#) [Εκκαθάριση φόρμας](#)

Εικόνα 6: Στιγμιότυπο 2 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης

Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης: Ο Γρίφος του Χρόνου

Γρίφος 1ος: Οι Εγκλίσεις του Χρόνου

* Υποδεικνύει απαιτούμενη ερώτηση

Αντιστοιχίστε τις χρονικές προτάσεις με το νόημα που εκφράζει η έγκλισή τους: *

1. Πραγματικό	2. Προσδοκώμενο	3. Επαναληπτικό/
Απλή σκέψη:	α. Έπει δὲ ἦλθε... (Οριστική)	
β. Ἐπειδὴν ἦκωσι... (Υποτακτική)	γ. Ὅποτε ἔλθοι... (Ευκτική)	

Γράψτε τον τριψήφιο κωδικό που προκύπτει από τη σωστή σειρά (π.χ. 321)

123

Επόμενο

Εκκαθάριση φόρμας

Εικόνα 7: Στιγμιότυπο 3 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης

Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης: Ο Γρίφος του Χρόνου

* Υποδεικνύει απαιτούμενη ερώτηση

Δωμάτιο 2ο: Το Μυστήριο του χρονικού συνδέσμου "πρίν"

Ο χρονικός σύνδεσμος 'πρίν' κρύβει ένα συντακτικό μυστικό: Όταν η κύρια πρόταση είναι ΚΑΤΑΦΑΤΙΚΗ (δεν έχει άρνηση), συντάσσεται με Απαρέμφατο. Όταν η κύρια είναι ΑΠΟΦΑΤΙΚΗ (έχει άρνηση), συντάσσεται με Έγκλιση. Τι από τα δύο παίρνει το 'πρίν' στην παρακάτω περίοδο; (Γράψτε τη λέξη ως κωδικό, με το πρώτο γράμμα κεφαλαίο). «Ταῦτα ἐποιοῦν πρίν αὐτόν _____.»

Εγκλιση

❗ Λάθος κωδικός! Κοίταξε την κύρια πρόταση («Ταῦτα ἐποιοῦν»). Έχει μέσα άρνηση;

Πίσω

Υποβολή

Εκκαθάριση φόρμας

Εικόνα 8: Στιγμιότυπο 4 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης

Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης: Ο Γρίφος του Χρόνου

* Υποδεικνύει απαιτούμενη ερώτηση

Δωμάτιο 2ο: Το Μυστήριο του χρονικού συνδέσμου "πρίν"

Ο χρονικός σύνδεσμος 'πρίν' κρύβει ένα συντακτικό μυστικό: Όταν η κύρια πρόταση είναι ΚΑΤΑΦΑΤΙΚΗ (δεν έχει άρνηση), συντάσσεται με Απαρέμφατο. Όταν η κύρια είναι ΑΠΟΦΑΤΙΚΗ (έχει άρνηση), συντάσσεται με Έγκλιση. Τι από τα δύο παίρνει το 'πρίν' στην παρακάτω περίοδο; (Γράψτε τη λέξη ως κωδικό, με το πρώτο γράμμα κεφαλαίο). «Ταῦτα ἐποιοῦν πρίν αὐτὸν _____.»

Απαρέμφατο

[Πίσω](#) [Υποβολή](#) [Εκκαθάριση φόρμας](#)

Εικόνα 9: Στιγμιότυπο 5 από το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Μάθημα: Αρχαία Ελληνική Γλώσσα (Λύκειο)

Θέμα: Ο Γρίφος του Χρόνου (Εγκλίσεις και Συντακτικές Ιδιαιτερότητες)

Δραστηριότητα: Προετοιμασία για το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης (Escape Room)

Οδηγία: Βρίσκεστε κλειδωμένοι στην Αρχαία Αθήνα. Συνεργαστείτε με το ταίρι σας για να λύσετε τους παρακάτω συντακτικούς γρίφους στο χαρτί. Μόλις βρείτε τις σωστές απαντήσεις, πληκτρολογήστε τους κωδικούς στην ψηφιακή φόρμα για να ξεκλειδώσετε τις πόρτες και να επιστρέψετε στο σήμερα!

Γρίφος 1^{ος}: Οι Εγκλίσεις του Χρόνου: η έγκλιση δεν είναι ποτέ τυχαία. Αντιστοιχίστε τις παρακάτω αρχαίες χρονικές προτάσεις (α, β, γ) με το νόημα που εκφράζει η έγκλισή τους (1, 2, 3), γράφοντας τον σωστό αριθμό δίπλα σε κάθε γράμμα.

Νοήματα Εγκλίσεων: **1.** Πραγματικό γεγονός **2.** Προσδοκώμενο (κάτι που αναμένεται να γίνει) **3.** Απλή Σκέψη / Επανάληψη στο παρελθόν

Προτάσεις:

- α. *Ἐπεὶ δὲ ἦλθε...* (Οριστική) → Ταιριάζει με το νόημα:
- β. *Ἐπειδὴν ἦκωσι...* (Υποτακτική) → Ταιριάζει με το νόημα:
- γ. *Ὅποτε ἔλθοι...* (Ευκτική) → Ταιριάζει με το νόημα:

Ο Τριψήφιος Κωδικός για την Πόρτα 1 (με τη σειρά α-β-γ): _ _ _

Γρίφος 2^{ος}: Το μυστήριο του χρονικού συνδέσμου "πρὶν": ο χρονικός σύνδεσμος 'πρὶν' κρύβει ένα συντακτικό μυστικό που χάθηκε στα Νέα Ελληνικά. Διαβάστε προσεκτικά τον κανόνα:

"Όταν η κύρια πρόταση είναι ΚΑΤΑΦΑΤΙΚΗ (δεν έχει άρνηση), συντάσσεται με Απαρέμφοτο. Όταν η κύρια είναι ΑΠΟΦΑΤΙΚΗ (έχει άρνηση οὐ/μή), συντάσσεται με Έγκλιση (πρόταση)."

Εφαρμόστε τον κανόνα στην παρακάτω περίοδο. Τι από τα δύο (Απαρέμφοτο ή Έγκλιση) παίρνει το 'πρὶν' εδώ; «*Ταῦτα ἐποιοῦν πρὶν αὐτὸν* _____ »

Ο Κωδικός-Λέξη για την Πόρτα 2 (με το πρώτο γράμμα κεφαλαίο):

.....

Εικόνα 10: Φύλλο Εργασίας 4: Οδηγίες για το Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης

5.4 Αναμενόμενα μαθησιακά αποτελέσματα

Με την ολοκλήρωση της προτεινόμενης διδακτικής παρέμβασης, η οποία θέτει στο κέντρο της την ανακαλυπτική και ομαδοσυνεργατική μέθοδο, καθώς και την αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων, αναμένεται οι μαθητές του Γυμνασίου και του Λυκείου να έχουν επιτύχει συγκεκριμένα μαθησιακά αποτελέσματα σε επίπεδο γνώσεων, στάσεων και δεξιοτήτων.

Συγκεκριμένα, οι μαθητές αναμένεται:

A. Σε γνωστικό επίπεδο (Κατάκτηση της γνώσης και Μεταγλωσσική επίγνωση)

1. να κατανοήσουν τον ρόλο που παίζουν οι χρονικές προτάσεις και πως αυτές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη συνοχή του κειμένου και την οργάνωση του αφηγηματικού χρόνου (προτερόχρονο, σύγχρονο, υστερόχρονο). Καθώς απομακρύνονται από πρακτικές στείρας αποστήθισης κατανοούν αποτελεσματικότερα τη λειτουργική αξία της σύνταξης.
2. να αντιληφθούν τη γλώσσα, ως εξελισσόμενο ζωντανό οργανισμό μέσα από τη συγκριτική μελέτη των παράλληλων κειμένων. Ειδικότερα, θα κατανοήσουν τη μετάβαση από το συνθετικό αρχαιοελληνικό πρότυπο (π.χ. χρήση χρονικού απαρεμφάτου μετά τον σύνδεσμο *πρίν*) στο αναλυτικό νεοελληνικό, συνδέοντας διαθεματικά την Αρχαία με τη Νέα Ελληνική. Με αυτόν τον τρόπο, συνειδητοποιούν βιωματικά τη γλωσσική αλλαγή.
3. να κατακτήσουν την ικανότητα παρατήρησης της γλώσσας, ερμηνείας των συντακτικών ιδιαιτεροτήτων (όπως η χρήση διαφορετικών εγκλίσεων ανάλογα με το αν το νόημα είναι πραγματικό ή προσδοκώμενο) και αντίληψης της γλωσσικής συνέχειας της Ελληνικής.

B. Σε επίπεδο δεξιοτήτων (Πρακτική Εφαρμογή και Ψηφιακός Γραμματισμός)

1. να ανιχνεύουν και να αναδεικνύουν τις χρονικές σχέσεις και αλληλουχίες των γεγονότων των κειμένων. Παράλληλα, να ενισχύουν την ικανότητα ανασύνθεσης της αλληλουχίας μιας ιστορίας μέσα από τη διαπραγμάτευση των χρονικών δεικτών και να αποκτούν ευχέρεια στην εφαρμογή των γνώσεων τους σε ποικίλα κειμενικά είδη (π.χ. δοκίμιο, δημοσιογραφικό άρθρο, επιστημονικό κείμενο).

2. να εμπλέκονται ενεργητικά και να αλληλεπιδρούν με διαδραστικά εργαλεία, όπως οι ψηφιακοί πίνακες συνεργασίας (Padlet) και τα ψηφιακά Δωμάτια Απόδρασης (Escape Rooms/Google Forms). Με αυτόν τον τρόπο, εξοικειώνονται με εφαρμογές των νέων τεχνολογιών, τις αξιοποιούν ως εργαλεία έρευνας και μάθησης και αναπτύσσουν τον ψηφιακό γραμματισμό τους.

Γ. Σε επίπεδο στάσεων (Συναισθηματική εμπλοκή και Συνεργασία)

1. να υιοθετούν ομαδοσυνεργατικές μεθόδους για την επίλυση προβλημάτων. Μέσα από την ανταλλαγή απόψεων και την αλληλεπίδραση, οι μαθητές οικοδομούν τη γνώση και αναπτύσσουν πνεύμα συνεργασίας και διαπραγμάτευσης.
2. να διαπιστωθεί μια μεταστροφή της αρνητικής προδιάθεσης των μαθητών απέναντι στη σύνταξη, ιδιαιτέρως της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας. Μέσω της παιγνιώδους και ανακαλυπτικής μεθόδου, το μάθημα αποκτά περισσότερο ενδιαφέρον για τα παιδιά, είναι πιο ελκυστικό και διατηρεί αμείωτη την προσοχή των μαθητών.

Κεφάλαιο 6: Συμπεράσματα

6.1 Σύνοψη των βασικών ευρημάτων

Ο πρωταρχικός σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας ήταν η διερεύνηση του τρόπου παρουσίασης και διδασκαλίας των χρονικών προτάσεων στα σχολικά εγχειρίδια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνασίου και Λυκείου). Παράλληλα, επιχειρήθηκε η διαχρονική σύγκριση της Αρχαίας και της Νέας Ελληνικής. Η γλωσσολογική ανάλυση, η κριτική εξέταση των σχολικών εγχειριδίων και η ενδελεχής βιβλιογραφική ανασκόπηση ανέδειξαν σημαντικά ευρήματα, τα οποία δίνουν άμεσα απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα, που τέθηκαν στην αρχή της μελέτης.

Δίνοντας απάντηση στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα σχετικά με τα κύρια χαρακτηριστικά των χρονικών προτάσεων στη Νέα και την Αρχαία Ελληνική, η βιβλιογραφική ανασκόπηση επιβεβαίωσε ότι η σύνταξη στην Αρχαία Ελληνική γλώσσα είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη. Η πολυπλοκότητα έγκειται στο σύστημα των εγκλίσεων της (οριστική, υποτακτική με αοριστολογικό ἄν, ευκτική του πλαγίου λόγου ή επαναληπτική), το οποίο συναρτάται σημασιολογικά με το πραγματικό, το προσδοκώμενο ή την αόριστη επανάληψη. Επίσης, σημαντικός είναι ο ρόλος της άρνησης και του είδους αυτής (οὐ ή μή), το οποίο καθορίζεται από την έγκλιση με την οποία εκφέρεται η χρονική πρόταση. Σε αντίθεση, η Νέα Ελληνική Γλώσσα χαρακτηρίζεται για την απλούστερη μορφή παρουσίασης των χρονικών προτάσεων. Οι χρονικοί σύνδεσμοι αναλαμβάνουν τον ρόλο των Συμπληρωματικών Δεικτών, μέσω των οποίων εξειδικεύεται η χρονική σχέση. Μεγαλύτερη σημασία αποκτά η αλληλεπίδραση των χρονικών συνδέσμων με τη ρηματική όψη. Για παράδειγμα, ο σύνδεσμος *αφού* απαιτεί συνοπτική όψη, ενώ ο σύνδεσμος *καθώς* απαιτεί μη συνοπτική όψη. Επιπλέον, η μορφή της άρνησης είναι ενιαία και αποτυπώνεται με το *δεν*. Εξαίρεση αποτελούν οι χρονικές προτάσεις που εισάγονται με τους χρονικούς συνδέσμους και το μόριο *να*, για παράδειγμα *όσο να*, οι οποίες λαμβάνουν ως άρνηση το *μη*.

Αναφορικά με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, η μελέτη των σχετικών βιβλιογραφικών πηγών ανέδειξε τόσο τις ομοιότητες όσο και τις διαφορές των δύο ποικιλιών της ελληνικής. Οι ομοιότητες που παρατηρήθηκαν αφορούν την απόλυτη διαχρονική σταθερότητα της συντακτικής λειτουργίας των χρονικών προτάσεων. Οι

χρονικές προτάσεις εξακολουθούν να λειτουργούν, ως επιρρηματικά προσαρτήματα. Επίσης, ίδια παραμένει και η σημασιολογική τους στόχευση. Στόχος των χρονικών προτάσεων είναι η δήλωση του προτερόχρονου, του σύγχρονου και του υστερόχρονου. Αναφορικά με τις διαφοροποιήσεις, διαπιστώνεται η απλοποίηση της γλώσσας σε μορφοσυντακτικό επίπεδο και η μετάβαση σε πιο περιφραστικές δομές της Νέας Ελληνικής έναντι των περίπλοκων ρηματικών καταλήξεων της Αρχαίας Ελληνικής. Η απλοποίηση του εγκλιτικού συστήματος ανέδειξε και τη μεγαλύτερη μορφοσυντακτική μεταβολή, δηλαδή την οριστική απώλεια του χρονικού απαρεμφάτου. Επιπρόσθετα, στην Αρχαία Ελληνική γλώσσα ο σύνδεσμος *πρίν* λάμβανε υποχρεωτικά απαρέμφατο, στις περιπτώσεις όπου οι κύριες προτάσεις ήταν καταφατικές. Αυτή η δομή έχει οριστικά χαθεί στη Νέα Ελληνική γλώσσα και αντί αυτής, παρατηρούνται αναλυτικές εξαρτημένες προτάσεις.

Το τρίτο ερευνητικό ερώτημα εξέταζε τον τρόπο παρουσίασης του φαινομένου των χρονικών προτάσεων στα σχολικά εγχειρίδια. Η ανάλυση αποκάλυψε την παρουσία μεθοδολογικών διαφοροποιήσεων. Στις τάξεις του Γυμνασίου, η διδασκαλία των χρονικών προτάσεων εξαντλείται στην εισαγωγική τους παρουσίαση δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη διάκριση των χρονικών βαθμίδων και στην αναγνώριση των χρονικών συνδέσμων. Στις τάξεις του Λυκείου διαπιστώνεται μια απόσταση στην παρουσίαση των χρονικών προτάσεων. Στην Αρχαία Ελληνική, παρατηρείται μια απόλυτα γραμματοκεντρική παρουσίαση με έμφαση στην απομνημόνευση των εγκλίσεων, στην κατανόηση της περίπλοκης συντακτικής συμπεριφοράς του *πρίν*, αλλά και της θεωρητικής διευκρίνησης μεταξύ των χρονικών και των υποθετικών προτάσεων. Ωστόσο, στη Νέα Ελληνική η παρουσίαση των χρονικών προτάσεων έχει κειμενοκεντρικό χαρακτήρα, καθώς η διδασκαλία τους εστιάζει στην ανάδειξή τους, ως μηχανισμούς κειμενικής συνοχής και εργαλεία για την οργάνωση του χρόνου, στα πλαίσια της αφήγησης και της είδησης.

Ο βαθμός σύνδεσης του τρόπου διδασκαλίας ανάμεσα στα σχολικά εγχειρίδια της Αρχαίας και της Νέας Ελληνικής αποτέλεσε το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα. Τα ευρήματα της έρευνας αποκάλυψαν ότι ο τρόπος διδασκαλίας είναι αποσπασματικός. Αντί στα σχολικά εγχειρίδια, ειδικά των τάξεων του Λυκείου, να προβάλλεται η εξελισσόμενη φύση της γλώσσας διαπιστώνεται μια μεγάλη μεθοδολογική απόσταση. Η Νέα Ελληνική προβάλλει την κειμενοκεντρική προσέγγιση που εστιάζει στη συνοχή

και τη νοηματική αλληλουχία, ενώ η Αρχαία Ελληνική προβάλλει τη γραμματοκεντρική προσέγγιση με χαρακτηριστικά μηχανικής αναγνώρισης. Ο συγκεκριμένος διαχωρισμός έχει σαν αποτέλεσμα συχνά, η διδασκαλία να οδηγεί σε μηχανική μάθηση και όχι στην ανάπτυξη της γλωσσικής επίγνωσης. Οι μαθητές δεν εμπλέκονται σε μαθησιακές καταστάσεις που συνδράμουν στην κατάκτηση της λειτουργίας των τύπων, στο πλαίσιο της χρήσης της γλώσσας σε αυθεντικές επικοινωνιακές καταστάσεις.

Προσεγγίζοντας το πέμπτο ερευνητικό ερώτημα, που σχετίζεται με τον βαθμό διευκόλυνσης της κατανόησης από την παρούσα σχολική διδασκαλία, η έρευνα ανέδειξε ότι η συγκεκριμένη παραδοσιακή και τυποκεντρική προσέγγιση δημιουργεί σημαντικές μαθησιακές δυσκολίες. Οι δυσκολίες αυτές είναι ιδιαίτερα έντονες στην Αρχαία Ελληνική, καθώς το πολύπλοκο εγκλιτικό σύστημα δημιουργεί σύγχυση στους μαθητές. Οι λεπτές σημασιολογικές διαφορές μεταξύ πραγματικού, προσδοκώμενου και αόριστης επανάληψης δεν γίνονται αντιληπτές από τα παιδιά. Η δυσκολία αυτή γίνεται ακόμα μεγαλύτερη και από τις μορφολογικές διαφορές, όπως αυτή του αοριστολογικού *ἄν* και της χρήσης του (*ὅταν, ἐπειδάν*). Δυσκολίες εντοπίζονται και στην παρουσία συντακτικών ιδιαιτεροτήτων, όπως είναι η σύνταξη του συνδέσμου *πρίν*, καθώς επίσης και με τη νοηματική γειτνίαση και ταύτιση ανάμεσα στις χρονικές και τις υποθετικές. Οι δυσκολίες αυτές μεταφέρονται στην ερμηνεία και τη συντακτική αναγνώριση των κειμένων. Παράλληλα, εμπόδια αναδεικνύονται και στη Νέα Ελληνική. Μια δυσκολία αφορά τη μετάβαση των μαθητών από τη θεωρητική αναγνώριση των διαρθρωτικών λέξεων στην ενεργητική παραγωγή λόγου. Οι μαθητές δυσκολεύονται να διαχειριστούν σύνθετες νοητικές διεργασίες, όπως η διάκριση της διαδοχικής υπόταξης και η ακριβής οργάνωση του χρόνου στην αφήγηση ή την είδηση. Η συνεχής δε, παραπομπή των σχολικών εγχειριδίων του Λυκείου σε γνώσεις του Γυμνασίου, αν και μπορεί να γίνεται για λόγους υπενθύμισης, υποδηλώνει ότι το φαινόμενο των χρονικών προτάσεων δεν έχει κατακτηθεί πλήρως από τους μαθητές.

Τέλος, δίνοντας απάντηση στο έκτο ερευνητικό ερώτημα, που αναφέρεται στην ενίσχυση της διδακτικής προσέγγισης μέσω μιας διαχρονικής προοπτικής, η εργασία ανέδειξε ότι είναι επιτακτική η ανάγκη για τη μετάβαση σε πιο καινοτόμες διδακτικές πρακτικές. Τεχνικές, όπως η συγκριτική μελέτη παράλληλων κειμένων προσφέρουν στους μαθητές τη δυνατότητα της βιωματικής ανακάλυψης των γλωσσικών αλλαγών.

Παράλληλα, η υιοθέτηση ψηφιακών εφαρμογών, κατά τη διδασκαλία, αφενός γεφυρώνεται η απόσταση μεταξύ θεωρίας και πράξης και αφετέρου, διατηρείται αμείωτο το ενδιαφέρον των μαθητών και ενισχύεται η ενεργητική εμπλοκή τους.

6.2 Συμβολή της έρευνας

Η παρούσα διπλωματική εργασία αναδεικνύει την παιδαγωγική αξία της διαχρονικής προσέγγισης της ελληνικής γλώσσας. Αντί της διδασκαλίας δυο ξεχωριστών μαθημάτων, Αρχαία και Νέα Ελληνική, η έρευνα αναδεικνύει την ανάγκη μελέτης της γλώσσας ως εξελισσόμενο σύστημα. Η διαχρονία μπορεί να απομυθοποιήσει τη δυσκολία στη διδασκαλία των χρονικών προτάσεων στην Αρχαία Ελληνική και να ενισχύσει την κατανόηση των μαθητών.

Σε πρακτικό επίπεδο, η εργασία παρουσιάζει έναν ολοκληρωμένο σχεδιασμό μιας σύγχρονης διδακτικής παρέμβασης. Η συγκεκριμένη παρέμβαση απομακρύνεται από το παραδοσιακό, δασκαλοκεντρικό μοντέλο διδασκαλίας, που βασίζεται στη στείρα αποστήθιση και προτείνει μια ομαδοσυνεργατική και ανακαλυπτική μέθοδο. Η βασική της καινοτομία είναι η αξιοποίηση της συγκριτικής μελέτης κειμένων, προκειμένου οι μαθητές να ανακαλύψουν αλλά και να κατανοήσουν πληρέστερα τη γλωσσική αλλαγή. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της εξέλιξης του *έως ἄν σε έως ότου* και της αντικατάστασης του *ἐπεὶ* από το *αφού*.

Επιπλέον, η έρευνα συμβάλλει με αποφασιστικό τρόπο στον εκσυγχρονισμό της γλωσσικής διδασκαλίας των χρονικών προτάσεων, καθώς ενσωματώνει τις Νέες Τεχνολογίες και την παιγνιώδη μάθηση. Ο σχεδιασμός του πρωτότυπου εκπαιδευτικού υλικού (ψηφιακός τοίχος Padlet-Ψηφιακό Δωμάτιο Απόδρασης) αναδεικνύει, ότι η διδασκαλία ενός θεωρητικού φαινομένου, όπως η σύνταξη, μπορεί να αναδειχθεί σε μια ελκυστική διδακτική διαδικασία.

Τα συγκεκριμένα ψηφιακά εργαλεία, που παρουσιάστηκαν ολοκληρωμένα για αξιοποίηση στην τάξη, παρέχει στους εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ένα έτοιμο και επιστημονικά τεκμηριωμένο εκπαιδευτικό υλικό. Καταφέρει με αυτόν τον τρόπο, την απομάκρυνση από την παρουσίαση της σύνταξης, ως αποκομμένο σύνολο κανόνων, σε ένα εργαλείο με το οποίο αναπτύσσεται ο ψηφιακός γραμματισμός και η μεταγλωσσική επίγνωση των μαθητών. Παράλληλα, η ψηφιακή παρουσίαση

συμβάλλει στην άρση της αρνητικότητας των μαθητών, που συχνά διαπιστώνεται απέναντι στο μάθημα της ελληνικής γλώσσας.

6.3 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η παρούσα έρευνα χαρτογράφησε με διεξοδικό τρόπο τη διδασκαλία της κατηγορίας των χρονικών προτάσεων. Παράλληλα, πρότεινε και παρουσίασε μια καινοτόμα διδακτική προσέγγιση. Ωστόσο, η έρευνα μπορεί να εξελιχθεί στο πεδίο της εφαρμοσμένης γλωσσολογίας και διδακτικής.

Μια πρόταση για μελλοντική έρευνα αποτελεί η εμπειρική εφαρμογή της προτεινόμενης διδακτικής προσέγγισης. Αυτή θα επιτρέψει την αξιολόγησή της σε πραγματικές συνθήκες διδασκαλίας. Μια μελλοντική έρευνα δράσης, η οποία θα εφαρμόζει τις προτεινόμενες διδακτικές πρακτικές θα προσφέρει σημαντικά ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα. Η διεξαγωγή δοκιμασιών ελέγχου, τόσο πριν όσο και μετά την προτεινόμενη παρέμβαση, μπορεί να συμβάλλει στην εξαγωγή αντικειμενικών δεδομένων και του βαθμού με τον οποίο η παιγνιώδης και διαχρονική μάθηση, έναντι της παραδοσιακής και δασκαλοκεντρικής, συνδράμει στην προσπάθεια των μαθητών να κατανοήσουν το φαινόμενο των χρονικών προτάσεων. Εξίσου, πολύτιμες πληροφορίες μπορούν να εξαχθούν, εάν η έρευνα περιλαμβάνει και τη μέτρηση των συναισθηματικών στάσεων των μαθητών με τον διαμοιρασμό ενός ερωτηματολογίου.

Μια άλλη πρόταση θα μπορούσε να είναι η επέκταση της μεθοδολογίας της διαχρονικής σύγκρισης και κριτικής ανάλυσης και στις υπόλοιπες κατηγορίες των δευτερευουσών προτάσεων, οι οποίες παρουσιάζουν μορφοσυντακτικές εξελίξεις, όπως είναι οι υποθετικές, οι οποίες συνδέονται στενά με τις χρονικές, οι αιτιολογικές κ.λπ. Μια τέτοια διευρυμένη συγκριτική μελέτη όλων των κατηγοριών των δευτερευουσών προτάσεων θα μπορούσε να οδηγήσει στη δημιουργία και συγγραφή ενός ολοκληρωμένου διαχρονικού οδηγού σύνταξης για τους εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τον οποίον θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν στα πλαίσια της διδασκαλίας τους.

Επίσης, με βάση το εύρημα της έρευνας σχετικά με την παρουσίαση του μεθοδολογικού χάσματος (γραμματοκεντρική προσέγγιση στα Αρχαία Ελληνικά-κειμενοκεντρική προσέγγιση στα Νέα Ελληνικά), προτείνεται η διεξαγωγή έρευνας, με κεντρικό στόχο τον ανασχεδιασμό των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών.

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον μελέτης του τρόπου με τον οποίο οι συγγραφείς των μελλοντικών σχολικών εγχειριδίων θα κληθούν να άρουν αυτό το χάσμα και να ενσωματώσουν, με οργανικό τρόπο, τις αρχές της ιστορικής γλωσσολογίας στα κεφάλαια της σύνταξης, όχι ως επικουρικό παράρτημα αλλά ως κεντρικό άξονα θεωρίας.

Τέλος, μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα έρευνα θα ήταν η διερεύνηση του βαθμού ετοιμότητας και επάρκειας των εκπαιδευτικών φιλολόγων στην αξιοποίηση των Νέων Τεχνολογιών για τη διδασκαλία κλασικών μαθημάτων, όπως είναι το Αρχαίο Συντακτικό. Η έρευνα θα μπορούσε να είναι ποιοτική και μέσω συνεντεύξεων να αναδειχθούν τα πρακτικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι φιλόλογοι σε τεχνολογικό, θεσμικό και γνωστικό επίπεδο. Είναι σημαντική μια τέτοια έρευνα, καθώς θα αναδείξει ποια στοιχεία εγκλωβίζουν τους φιλολόγους στις παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας, αλλά ταυτόχρονα θα προταθούν και εξειδικευμένα επιμορφωτικά προγράμματα.

Βιβλιογραφία

- Αγγελάκος, Κ., Κατσαρού, Ε., & Μαγγανά, Α. (2012). *Νεοελληνική Γλώσσα, Α' Γυμνασίου*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Aitchison, J. (2012). *Language Change. Progress or Decay?* 4th edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eugenio R. Luján (2013). Στο G. K. Giannakis (Επιμ.), *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Brill.
<https://referenceworks.brill.com/display/entries/EGLO/COM-00000340.xml>.
- Γαβριηλίδου, Μ., Εμμανουηλίδης, Π., & Πετρίδου-Εμμανουηλίδου, Ε. (2012). *Νεοελληνική Γλώσσα, Β' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Γούτσος, Δ. (2012). *Γλώσσα. Κείμενο, ποικιλία, σύστημα*. Εκδόσεις: Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη.
- Holton, D., Mackridge, P., & Φιλίππακη-Warburton, E. (1999). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*. Μετάφραση Βασίλης Σπυρόπουλος. 26^η έκδοση. Αθήνα: Πατάκη.
- Καρακάντζα, Ε. (2001). Υποτακτική σύνδεση των προτάσεων. Στο: *Αρχές Σύνταξης της Αρχαιοελληνικής Γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε από την Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/composition/page_060.html.
- Καραντζόλα, Ε. & Φλιάτουρας, Α. (2004). *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: Νήσος.
- Κατσαρού, Ε., Μαγγανά, Α., Σκιά, Α., & Τσέλιου Β. (2012). *Νεοελληνική Γλώσσα, Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Κουτσογιάννης, Δ. (2017). *Γλωσσική διδασκαλία: Χθες, σήμερα, αύριο. Μια πολιτική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Μήτσης, Ν., Ζαμαρού, Ε., & Παπανδρέου, Ι. (2015). *Εγχειρίδιο Γλωσσικής Διδασκαλίας (Για την Αρχαία Ελληνική). Α' Γενικού Λυκείου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Μουμτζάκης, Α. Β. (χ.χ.). *Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Α', Β', Γ' Γενικού Λυκείου*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικού Βιβλίου.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία*. Γ' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Μπεζαντάκος, Ν., Γαλάνη-Δράκου, Μ., Χαραλαμπάκος, Β., & Αστουρακάκη, Ε. (2012). *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα- Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων Διόφαντος.

Μπίλλα, Π. (2006). *Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας Α', Β' και Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων.

Μπούκα, Β. (2025). *Η γλωσσική αλλαγή στη σύνταξη και τη διδασκαλία της Ελληνικής: εναντιωματικές και παραχωρητικές προτάσεις* [Διπλωματική Εργασία]. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Νάτσης, Δ. (2020). *Συντακτικό και Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας (Αττική Διάλεκτος)*. Αθήνα: 24γράμματα.

Οικονόμου, Χ. Μ. (χ.χ.). *Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, Γυμνασίου-Λυκείου*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Παπαθωμάς, Α., Γαλάνη-Δράκου, Μ., Καμπουρέλλη, Β., & Λουτρινάκη, Ε. (2012). *Αρχαία Ελληνική Γλώσσα, Β' Γυμνασίου*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Παπαναστασίου, Γ. (2007). *Γλωσσική αλλαγή: Η ιστορική εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε από την Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_13/index.html.

Πασχαλιώρη, Β., & Μίλεση, Χ. (2005). Η ποιοτική μέθοδος της "συμμετοχικής" παρατήρησης: Επισημάνσεις και προβληματισμοί. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 21-23. Ανακτήθηκε από: <http://www.pi-schools.gr/download/publications/epitheorisi/teyxos10/020-033.pdf>.

Ρούσσου, Α. (2015). *Σύνταξη. Γραμματική και Μινιμαλισμός*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/581>.

Σαραντίδου, Α. (2026). *Η γλωσσική αλλαγή στη σύνταξη και τη διδασκαλία της Ελληνικής: οι τελικές προτάσεις* [Διπλωματική Εργασία]. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Τζάρτζανος, Α. (1953). *Νεοελληνική Σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής)*, Τόμος Β'. Εκδόσεις Α.Ε.

Τσολάκης, Λ. Χ., Αδάδογλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα Ε., & Τάνης, Δ. (χ.χ.). *Έκφραση έκθεση για το γενικό λύκειο. Α' τεύχος*. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Τσολάκης, Λ. Χ., Αδάδογλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα Ε., & Τάνης, Δ. (χ.χ.). *Έκφραση έκθεση για το γενικό λύκειο. Β' τεύχος*. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».

Χαιρόπουλος, Π., & Κονδυλόπουλος, Ι. (2001). Επιρρηματικές δευτερεύουσες προτάσεις. Στο *Αρχές Σύνταξης της Αρχαιοελληνικής Γλώσσας*. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε από την Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα: https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/composition/page_072.html.

Χατζησαββίδης, Σ., & Χατζησαββίδου, Α. (2012). *Γραμματική Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Α', Β', Γ' Γυμνασίου*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».